

ORBÁN IMRE PhD

banimre@gmail.com
adjunktus (SZTE JGYPK)

Az egyházak helyzete Makón az őszirózsás forradalom idején

The situation of churches in Makó during the Aster Revolution

ABSTRACT

With a population of more than 35,000, Makó was one of the most populous and important cities in Hungary. Makó was the seat of Csanád county. Its religious life was characterized by diversity. The Reformed Church was the largest. The Roman Catholic Church was strong, with a significant Greek Catholic and Lutheran community.

Almost two thousand Jews also lived in the city. Several church schools operated here. After the lost World War I, Hungary, which had been part of the Austro-Hungarian Monarchy until then, declared its independence. The Aster Revolution of 1918 created completely new conditions for the operation of churches and religious communities in the country and, in Makó. Political life continued to radicalize, and church-critical and anti-church forces grew stronger. This endangered, among other things, the property of the churches, their educational institutions, and the system of religious education. The article examines how the life of the churches of Makó developed in the new circumstances, especially in view of the fact that, as early as January 30th 1919, far-left forces seized power in the city, ahead of national processes.

KEYWORDS

Makó, Aster Revolution, church history, Judaism

DOI 10.14232/belv.2021.2.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Orbán Imre (2021): Egyházak helyzete Makón az őszirózsás forradalom idején. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 5–39. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Makó ekkor Csanád vármegye székhelye volt. A több mint 35 ezres népességével az ország nagyobb és jelentősebb városai közé tartozott. A város a vidék fontos gazdasági, közlekedési, kulturális, oktatási, egészségügyi központja. Vöröshagymája ekkor már világhírű. Megyeszékhelyként jelentős politikai súllyal bírt. Magatartását inkább az ellenzékiesség határozta meg. Vallási szempontból sokszínűség jellemezte. 1916-ban 14 106 római katolikus, 1392 görögkatolikus, 187 ortodox, 616 evangélikus, 16 968 református, 1928 zsidó és 65 más vallású (nazarénus, baptista) személy élt a városban.¹

Az I. világháború során az itt lakók közül 8500-an vonultak be, és közülük mintegy 1300-an haltak hősi halált.² A városban nagyon sok családnak nehéz volt a helyzete. „*A harcterek, borzalmak és a lövészárkok szenvedései*” után a „*családapák, és férjek kimerülve, lerongyolódva jöttek haza a harcterekről és itthon szintén egész elszegényedett családot, cipőtlen és ruhátlan gyermekeket, munkától kimerült feleségeket találtak.*” Kevés volt az élelem, nem volt tüzelő. A háború szerencsétlen elvesztése után általános lelki depresszió és keserűség uralta a várost. Sokakat gyűlölet és harag töltött el azokkal szemben, akik „*a háború alatt itthon vígan élhettek és esetleg jelentékeny vagyont szerezhettek.*”³

A háború és a veszteségek mélyen megrendítették a várost. Ennek egyik jelképes kifejezője a hívek adományából a makó-újvárosi Szent László király-templomban állított oltár. Az oltár minden eleme a megélt szenvedésekre és a szenvedések utáni föltámadás reményére utal. Az oltárkép az Olajfák hegyén imádkozó, emberként szenvedő, magára maradt Krisztust ábrázolja, akit halálfélelem tölt el, és vérrel verejtékezik. Egy angyal a szenvedések kelyhét nyújtja felé. Az oltárkép két oldalán Krisztus kínzásával és megölésével kapcsolatos eszközök tűnnek föl: ostor, oszlop, szögek, fogó, létra, lándzsa, izsópra tűzött és ecettel átítatott szivacs, dobókocka. Az oltárasztalban alakították ki a szent sírt, ahol elhelyezték nagypénteken a kereszten meghalt Jézus testét, de húsvétkor ide állították a reményt megtestesítő föltámadt Krisztus szobrát is. Az oltár fölirata: „*A világháboru emlékére / állították az újvárosi hívek / 1918*”.

¹ *Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXVI.* Temesvarini, 1916. 64. A nazarénusok és baptisták tényleges száma ennél nagyobb volt, még ha az eredeti felekezetüknél is tartották őket számon. Ez azonban a felekezeti arányokat lényegesen nem befolyásolja.

² Petrovics 1921. 25.; Halmágyi 2002b. 497.

³ Petrovics 1921. 9-10.

A város nagyobb része azonban nem így reagált a változásokra. A hangulatot jól szemlélteti Espersit Jánosnak, polgári radikális, lelkes köztársaságpárti politikusnak az ellenzéki szellemiségű Makói Független Újságban megjelent írása: „*Jött a forradalom. Az ország többsége ujjongó lelkesedéssel fogadta. Hitte és remélte, hogy a régi és elavult intézmények felforgatásával, a népköztársaság szabad intézményeinek a létesítésével, biztosításával, a közszabadságok megerősítésével az ország népének haladást, fejlődést biztosít.*”⁴ A régi rend képviselőivel, a hatóságokkal szemben a bizalom teljesen eltűnt. Nem egyszer szenvedélyes népharag irányult ellenük. Gyakran a régi rend haszonélvezői közé sorolták a zsidókat, a papokat, lelkészeket. A helyzetet a valós nehézségek mellett csak súlyosbították az időről időre lábra kapó rémhírek és az önkényeskedés.

1918 őszén ugyanazok a kérdések foglalkoztatták a makóiakat, mint az ország többi lakóját. Milyen legyen az új, független magyar állam politikai berendezkedése? Milyen legyen Magyarországnak Ausztriához és az uralkodóházhoz való viszonya? Ki a felelős a verségért? Kiken kérhető számon a sokszázezer áldozat, az itthoni ínség, nélkülözés, szenvedés? Kik a felelősök a magyar érdekek elárulásáért, a hadsereg állapotáért? Kik az okai az ezeréves Magyarország szétdarabolásának? Kik tehetnek arról, hogy a világ ellenünk fordult, hogy a szomszédos népekkel ellenséges a viszonyunk, és az országot nemzetiségi ellentétek szabdadják szét? Hogyan valósuljon meg az általános választójog? Mi legyen a nagybirtokok, ezen belül is az egyházi birtokok sorsa, milyen legyen a földreform?⁵

A leszerelt katonákkal kapcsolatban a város nehéz helyzetbe került. A nem egyszer hosszú évek frontszolgálatát után vereséget szenvedve, kimerülve, csüggedten és elégedetlenül hazatért több ezer katona ellátása, ügyeik intézése nem volt könnyű feladat. A fogadás, a hazafias beszédek, a táncmultságok mind csak a fölszín. Ami igazán próbára tette Makót és a város közigazgatását az a hazatértek és családjuk segélyezése (pénz, élelem, ruházat), a leszerelteknek munkába való visszavezetése, indulataik kezelése. A segélyre való jogosultság megállapítása, az ehhez való hozzájutás és a kapott támogatás mértéke sok konfliktussal járt, ami csak fokozta az amúgy is feszültséggel teli „forradalmi” hangulatot, segítette a szociáldemokraták hatalmi térnyerését. Atrocitások, sőt lövöldözés is előfordult. Alapvető volt tehát a velük és az őket képviselő helyi katonatanáccsal való együttműködés.

AZ EGYHÁZAK ÉS A MAKÓI NEMZETI TANÁCS

Az összeomlás után a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását, az őszirózsás forradalmat, a független Magyarország kikiáltását, lényegében a korszakváltást bizakodással fogadta az ország lakosságának a többsége. Az egyházak általában támogatták a Károlyi-kormányt. Ugyan a korban domináns pártok közül a szociáldemokraták és a polgári radikálisok célul tűzték ki az állam és az egyház szétválasztását, a vallás magánüggé nyilvánítását, az egyházi iskolák államosítását, az iskolai hitoktatás megszüntetését, az egyházi birtokok köztulajdonba vételét, ez mégsem eredményezett különösebb ellentétet az állam és az egyházak között az 1918-as évben, mivel a

⁴ ESPERSIT 1919.

⁵ *Miért volt szükség a forradalomra?* Kolozsvár, é. n. Ltsz. 67.2736. A nyolcoldalas broszúra a makói József Attila Múzeum dokumentumgyűjteményében található.

szándékot tett nem követte.⁶ Sőt a kormányzat, hogy biztosítsa a maga számára az egyházak támogatását, ígéretet tett, amíg ez a kormány vezeti az országot, a szétválasztást fölfüggesztik. Ha a megválasztott országgyűlés mégis így döntene, arra fognak törekedni, hogy az egyházaknak megfelelő idejük legyen az új helyzetre való fölkészülésre.⁷

Miután október 31-én megérkezett a hír, hogy Budapesten a Magyar Nemzeti Tanács átvette a hatalmat, november 1-jén Petrovics György polgármester elnökségével Makón is megalakult a helyi nemzeti tanács. Ezzel a tanács egyelőre a helyi politikai élet meghatározó szereplőjévé vált. Neki kellett a helyben fölmerülő problémákra a megoldásokat megkeresni, megfelelni a lakosság elvárásainak. Petrovics György személye folytonosságot és megnyugvást jelentett a monarchia összeomlását követő zűrzavarban. Alakja egyenlő volt a történelmi hagyományok, a dicső ősök, az ezeréves múlt tiszteletével. Fölfogása leginkább 48-as alapokon állt. A Károlyi párthoz tartozott. Magát demokratának tartotta. Életében kitüntetett szerepe volt a vallásos értékeknek. Ezt jól illusztrálja, hogy midőn decemberben Budapesten tartózkodott és megtudta, hogy kinevezték kormánybiztosnak, erről így írt: *„felmentem a belügyminisztériumba, ahol a hivatalos esküt az elnöki osztály vezetőjénél le is tettem és azután templomba siettem buzgón imádkozni a Mindenható támogatásáért nehéz vállalkozásomhoz.”*⁸

Mély hitéről egy másik eset is tanúskodik. Az 1919. január 30-ai véres események után február 1-jén Aradra utazott. *„Itt egy kereskedés kirakatában a keresztre feszített Megváltó primitív képét láttam evvel az aláírással: „Popule meus, quid feci tibi, responde mihi.” (Mond meg nekem, én népem, mit vétettem ellened?)⁹ Kicsordult a könny szememből...”*¹⁰ Ezek alapján a polgárok jórésze bizakodással nézhetett működése elé.

Petrovics Tisza Istvánt kifejezetten tisztelte, ha nem is értett mindenben egyet vele. Visszaemlékezéseiben *„nagy férfiúnak,” „hatalmas egyéniségnek”* nevezte a volt miniszterelnököt, és kicsit keserűen állapította meg, hogy mivel helyben is őt okolták a szerencsétlenül végződött háború előidézéséért, mellette szólni, vagy éppen őt védeni nem volt lehetséges.¹¹ Minden bajnak Tisza lett az oka.¹²

A nemzeti tanács megválasztása nem ment konfliktusmentesen. A városi tanács jelöltjei helyett a régi rend képviselőit erősen támadó Mágori Sándor községi bírósági elnök, *„a Károlyi-párt 100-as végrehajtó bizottsága nevében javasoltak”* választattak meg. Ennek még tagja lett Nagy Károly református lelkész, a Károlyi-párt helyi elnöke.¹³ Petrovics döntése alapján Nagy Károly a választás után, a városháza előtt, nagy tömeg részvételével zajló népgyűlésen is szót kapott. A visszaemlékezések szerint *„lendületes beszédet”* tartott.¹⁴ Nagy Károly aktív szereplése nem meglepő. A református lelkész ugyanis Makóra kerülésétől (1900) ismert alakja lett a helyi

⁶ BENCZE LADÁNYI 1997. 327.; Tengely 2011. 99., 101.

⁷ TENGELY 2011. 126

⁸ PETROVICS 1921. 56.

⁹ Idézet a nagypénteki szertartás alkalmával a kereszttel behozatalakor énekelt himnuszából. Krisztus szólt így a hozzá hűtlen néphez.

¹⁰ PETROVICS 1921. 86.

¹¹ Petrovics vezette 1918. március 6-án azt a küldöttséget, mely az akkor már lemondott miniszterelnöknek átadta a Makó város diszpolgárságáról szóló oklevelet. Az eseményről részletesen beszámol. PETROVICS 1921. 7., 57., 62-65.

¹² TRANAY 1929b. 54.

¹³ HALMÁGYI 2002a 499-500.

¹⁴ PETROVICS 1921. 8.

közéletnek. Nézeteit alapjaiban határozta meg, hogy édesapja, Nagy János tanító 1848-49-ben honvéd vadász főhadnagy volt. Így több más makói református lelkészhez hasonlóan ő is a 48-as Kossuth-pártnak az elkötelezett híve lett.¹⁵ Nagy Károly magától érthetően a keresztény világlátását is képviselte az őszirózsás forradalmat követően.

Az első jelentősebb zsidóellenes megnyilvánulásra is a nemzeti tanács megválasztásakor került sor. A tanácskozás közben többen bekiabáltak a hallgatóság soraiból, és tiltakoztak zsidóknak a tanácsba való bevonása ellen. Tarnay alispán szerint kifejezetten zsidóellenes hangulat uralkodott. Így nem meglepő, hogy a nemzeti tanácsnak egyetlen zsidó tagja sem volt.¹⁶ „*Pedig makói a zsidóságnak a viselkedése magatartása a háború ideje alatt nem eshetett Makón elítélés alá. Kifogástalan hazafiságot tanúsítottak és érzésben egybeforrva a magyarsággal, szenvedték át a nehéz idők gyötrelmeit.*” Áldozatkészségben impozáns volt, számosan hősi halált haltak, sőt kettejük, Földesi Ferenc és Juhász Oszkár kiváló haditettek sorozatát hajtotta végre.¹⁷

A helyi zsidó közösséghez való viszonyt bizonyára befolyásolta a nem sokkal a háború befejezése előtt, 1918 augusztusában fölmerült vérvád. A tiszaezlári eset óta az országban időről időre fölbukkantak hírek, hogy a zsidók keresztény lányok vérért használják szertartásaikhoz. Makón augusztus 24-én szombaton Mergalits József makói ortodox zsidót vádoltak meg azzal, hogy a 12 éves Szabó Rózsika vérért vette, hogy az ortodox rítusnak eleget tegyen. Behívta a házába, hogy a gyertyát egyik helyről a másikra tegye, de mivel nem látták előkerülni a lányt, négy asszony utcáról utcára járva híresztelték az esetet a városban. Este tömeg verődött össze Mergalits háza előtt. A hisztérikus hangulatban a házát megtámadták, kövekkel az ablakokat bezúzták, a kerítést kidöntötték, mikor is a keresett parasztlány előkerült. Erre az összegyűltek némi morajlás közepette széjjeloszlottak. Az ügyben nyomozást rendeltek el. A bíróság 1923-ban marasztalt el két suhancot.¹⁸ A különböző mendemondák azonban tovább éltek.

A helyzet napról napra, sőt óráról órára radikalizálódott. A hagyományos értékek háttérbe szorulását, az új, radikális eszmék és ezen eszmék hirdetőinek előtérbe kerülését jól nyomon lehet követni a kor meghatározó szereplője, a szélsőségekre hajló, egzaltált lelki alkatú szociáldemokrata gimnáziumi tanár, Boromisza Jenő közszerepléseiben. Boromisza korábbi viselt dolgairól politikai ellenfele, Petrovics György ezt írta: „*Túlzásokra hajló, exaltált (sic) lelkület, életének egy időszakában vallási rajongásban szőrscuhában, mezítláb, hajadonfővel járkált a templomok körül.*” A forradalom előtt még Tisza István követőjének számított, ha úgy alakult, s ha kellett, heves vitában védelmére is kelt. Makón sokgyermekes apaként tanított. Családjá eltartása anyagi gondot jelentett neki. Irodalmi, művészeti előadásokat tartott, melyből bevétele származott. Rövid ideig újságot szerkesztett.¹⁹ Hogy milyen hatásokra lett vallási rajongóból az egyház szenvedélyes, engesztelhetetlen ellensége, nem tudjuk. A forradalom után az új eszméknek, a radikális szociáldemokráciának ugyanolyan rajongó híve lett, mint a korábbi meggyőződéseinek. Ekkor már erősen bírálta a vagyonos papságot és a burzsoá osztályt, melytől el

¹⁵ TÓTH 2002. 337–338.

¹⁶ PETROVICS 1921 8.; TARNAY 1929b 51. Tarnay Ivor írását alcímekkel részekre bontva 1919. május 25-étől a Makói Újság már előzőleg közölte.

¹⁷ PETROVICS 1921 31.

¹⁸ *Ötesztendő makói vérvád. Szeged.* 1923. december 19.

¹⁹ PETROVICS 1921 35-36.

kell venni mindent. Szerinte az iskolákat el kell választani az egyháztól, mert ott a vallással csak butítják az embereket. Nem kell sem Isten, sem Haza.²⁰

Beszélt november 1-jén. Itt föllépésével, nagyterjedelmű hangjával, mondanivalójával megnyerte a népet. Akasztófát emlegetett, melyre a csaló hadseregszállítókat kell fölakasztani. November 2-án délelőtt 10 órára a városházára, a nemzeti tanács alakuló ülése végett összehívott gyűlésen nagy tömegtől kísérve hívatlanul ő is megjelent. Itt tagságot követelt magának a nemzeti tanácsban. Délután a nemzetőrség megalakulására a Korona szállóban rendezett gyűlésen is ott volt, ahol már egyházellenes kirohanás is elhangzott tőle. Azt kívánta, hogy francia mintára foglalják le közcélokra a templomokat, és lássák el fölirattal. A fölirat szövegét franciául el is mondta.²¹ Tarnay alispán meg is jegyezte: „*a polgári társadalomra hátborzongató hatást gyakorolt a szenvedélyeknek ez a roppant kitörése. Mindenkinek a francia forradalom rémnapi jutottak eszébe.*”²² Boromisza kiváló szónok és fáradhatatlan szervező. Hatással volt a népre. A forradalmi hangulatban befolyása egyre csak erősödött. Pártja, a Szociáldemokrata Párt népszerűsége megugrott. Ez erősíthette meg benne az elhatározást, hogy politikai hatalmat szerezzen. Kormánybiztos vagy képviselő szeretett volna lenni.

A november 2-án megalakult nemzeti tanács összetételében nem volt hosszú életű. Mindössze kétszer ülésezett.²³ November 6-án újjáválasztották, amelybe Nagy Károly lelkész, aki néhány napja még lendületesen szónokolt, nem került be. Ezzel a közfigyelem előterében lévő poszt veszett el egy egyházi személy és a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt számára. Sajnos nem ismerjük a tiszteletes kimaradásának az okát. Nem tudjuk, hogy szerepet játszott-e ebben Boromisza egyházellenes kirohanása. Lehetséges, hisz „*lassan Boromisza lett Makón a forradalom alatt az egyetlen nagy és igazi hatalom.*”²⁴ „*Eszelőssége nem ismert határt.*”²⁵ Nézetei és tevékenysége folyamatos ellentéteket szült a városban és a munkahelyén, a makói főgimnáziumban. A vele kapcsolatos feszültségek március 2. után enyhültek, mikor is a kormány áthelyezte Budapestre.²⁶

Boromissza előtérbe kerülése mellett a nemzeti tanácson belül további hangsúlyeltolódás volt érzékelhető. Ennek kifejezője, hogy új elnöknek az egyházakkal, a papsággal szemben igen kritikus, a papokat a haladó kultúra, a tudomány és szabad gondolkodás ellenségének tartó, szabadkőműves Espersit Jánost választották. A szabadkőművesek előtérbe kerülése egyébként országos jelenség. Az új kormány tagjai közül is többen tartoztak a szabadkőművességhez, ami az egyháziak szemében nem egyszer haza- és keresztényellenes veszedelemnek számított.²⁷

Espersit meggyőződéses egyházkritikus volt. Számos bíráló cikket írt az egyház politikai szerepéről, a klerikális sajtóról és a főpapságról, az egyházi nagybirtokról. Már 1909-ben cikksorozatban fejtette ki a Makói Újság hasábjain, hogy a főpapok hatalmas vagyonukból a kultúrára nem áldoznak semmit. De ki fogják üzni őket stallumaikból, „*ahol csak potrohukat nevelik és*

²⁰ HALMÁGYI 2001. 17.

²¹ PETROVICS 1921. 9.

²² TARNAY 1929b. 51.

²³ HALMÁGYI 2002a. 500.

²⁴ PETROVICS 1921. 37.

²⁵ TARNAY 1929b. 53.

²⁶ *A Makói M. Kir. Állami Főgimnázium XXIV. és XXV. értesítője 2.*

²⁷ HATOS 2018. 153-154.

fekete köpönyegükkel el akarják takarni az analfabéta nép elől a napot, a tudás világosságát.” És ahogy Boromisza is tette, csak egy jóval magasabb intellektualitással szintén arra intette a papokat, hogy agresszív politikájuk miatt az fog történni velük, mint Franciaországban, *„útilaput kötnek a talpuk alá.”* Ígérte, élete fogytáig küzd a klerikalizmus és a papok uralma ellen.²⁸

Espersit János művelt, a városban közismert, a változás első heteiben a makóiak körében rendkívül népszerű polgár volt. A helyi nemzeti tanács elnökeként véleménye különös hangsúllyal bírt. Kezdetben Boromisza is kiállt mellette, később azonban hatalmi ambícióinak egyik akadályát látta benne. Izgatott ellene. Feszült lett a viszonyuk. A konfliktusból Boromisza, és harcos antiklerikizmusa került ki győztesen. Hiba volt Boromisza ellen határozottabban föl nem lépni, s azt gondolni, hogy viselkedésével a makói nép előtt előbb utóbb lejárhatja magát.²⁹ Espersit ugyan igyekezett mérsékelni az indulatokat, gátat vetni a féktelenségnek, de sikertelenül.³⁰ A nemzeti tanács befolyása fokozatosan csökkent, míg a szociáldemokratáké és a munkástanácsé³¹ egyre nőtt.

A mérsékelt, hagyományos értékekhez ragaszkodó, vallásos emberek fájdalmasan tapasztalhatták meg, hogy *„a forradalmi hónapok ideológiája állandóan sértette legbensőbb és legszentebb érzéseinket, kigúnyolta és gyalázta történelmi múltunk iránt való kegyeletünket, nagyjaink tiszteletét, hazafias és vallásos érületünket. Alapjaiban rendült meg akkor egész lelkivilágunk.”*³²

Fontos megjegyeznünk, hogy a világlátásban mutatkozó különbségek ellenére Petrovics György és Espersit János közötti viszony kifejezetten jó volt. Később majd Espersit javasolja kormánybiztosnak a Petrovicsot, Petrovics pedig az októberi forradalomról és az idegen megszállásról írt, 1921-ben megjelent könyvét a nehéz idők, becsülettel harcolt önzetlen küzdelmek emlékére Eckhardt Vilmosnak és Espersit Jánosnak ajánlja. Ugyanakkor viszont Boromisza Petrovicsban egy újabb legyőzendő ellenséget látott.

AZ ÚJ HATALOM ÉS AZ EGYHÁZAK

A helyi viszonyok szempontjából Nagy Károly református lelkész sorsa mellett fontos volt egy másik református vezető értelmiségi személyiségnek, Czirbus Istvánnak, a belvárosi református iskola igazgatójának és családjának a szerepvállalása. Czirbus István ekkor 58 éves. Katonavisselt ember, részt vett Bosznia-Hercegovina okkupációjában. A későbbi 1919. január 30-ai lövöldözés után kész volt háza és családja fegyveres védelmére. Fiaival együtt töltött fegyverrel, municióval várta az esetleges támadást, ami nem következett be.³³ Élete során sokat fáradozott a református közösségért. Miután a makói egyháztanács tudomást szerzett a közeli Földeák

²⁸ PÉTER 1955. 11-12. Espersit János a korábban Makón tanító Juhász Gyula barátja, majd a Makón tanuló József Attila pártfőgója volt.

²⁹ PETROVICS 1921. 35-36. Espersit így nyilatkozott a január 30-ai népgyűlés kapcsán: „föl a fejjel, a népgyűlés nagyon szépen folyik, Boromisza Jenő ma lejárhatja magát, az lesz a vége ennek a bolondnak, amit én már régen megjósoltam.” Uo. 84. Nem lett igaza.

³⁰ TARNAY 1929b. 56.

³¹ Hogy a munkástanács mikor alakult meg, pontosan nem tudjuk.

³² PETROVICS 1921. 49.

³³ CZIRBUS 1969. 16.

eleddig magára hagyott református közösségéről,³⁴ őt 1885-ben tanítóként az akkor ott alakult leányegyházba küldte. A helyi gyülekezetet 12 éven át vezette. Községi képviselő volt. Külön is figyelemre méltó, hogy később, a Tanácsköztársaság idején vértanúhalált halt Návay Lajosnak volt „*segítő jobb keze*” a község előre haladásában. 1896 óta tanított Makón. Több fontos tisztséget töltött be, többek között 20 évig a Békés-Bánáti Református Egyházmegye tanítóegyesületében.³⁵ Az iskolának 22 évig volt az igazgatója.³⁶ Gondolkodásában a makói református lelkipásztorokhoz hasonlóan ellenzéki szellemiségű. A társadalmi életben aktívan részt vett. Örökösen szervezett, lelkesített, mozzgatott. Ez nyilvánult meg 1918–19-ben is. Szerepvállalásából egyértelmű, hogy az őszirózsás forradalommal kezdődő változásokat határozottan támogatta. Magatartása radikalizálódott. Alelnöke lett a helyi munkástanácsnak.³⁷ Komoly vádként hozták föl ellene, hogy a kommün idején „*A kommunizmus célja*” címmel dolgozatot íratott a gyerekekkel.³⁸ A közéleti tevékenységének, illetve a tanítók és a presbitérium között kialakult ellentéteknek is szerepe lehetett abban, hogy az idő előre haladtával „*egyik legnagyobb ellensége a saját főpapja, Nagy Károly volt.*”³⁹ Amikor november 3-án a katonatanács 28 éves fiát, ifj. Czirbus Istvánt főhadnagyt városparancsnokká választotta, ő fogadta a hírt hozó hat katonát házuk tisztaszobájában. A megbízatás elfogadásától húzódkodó fiát pedig így bízta: „*Fiam, én 40 éve tanítom az ifjúságot, a nép bizalma feléd fordult, kötelességed elfogadni.*” Ifj. Czirbus István engedelmességet az apai szónak.⁴⁰

A családnak (Czirbus Istvánnak kilenc gyermeke volt, hat lány és három fiú) a forradalom alatti politikai magatartását, fölfogását tükrözi a legidősebb fiúnak, ifj. Czirbus Istvánnak megválasztása estéjén, a városháza erkélyéről elmondott beszéde: „*Különben tudjátok meg, hogy a Kárpátok büszke ormán cseh zászló leng. Erdély drága földjét oláh bocskorok tiporják. A Bánátot szerb martalócok tapossák. Nekünk össze kell tartani, nekünk a forradalom vívmányait meg kell tartani. Károlyi kormány az, amit elismerünk. esküdjetek fel erre a kormányra, emeljétek fel kezeteket, esküdjetek.*” A nemzetöröknek történő fegyverkiosztásról pedig így írt: „*Este 9 órakor mécsvilágítás mellett piros-fehér-zöld karszalagos nemzetöröknek a fegyverkiosztás; valahogy az 1848-as forradalmi hangulatot éreztem rajta.*”⁴¹ Petrovics is elismeréssel szolt róla. Igaztalannak tartott minden, a Tanácsköztársaság bukását követően megindult eljárást, támadást ellene. Állítja, a legjobb szándékkal, hazafisággal látta el tisztségét. Sőt segítségére volt.⁴² Az eseményekbe Czirbus István kisebbik fia, Czirbus Endre hadnagy is bekapcsolódott.

A református tiszteleteshez hasonlóan bizonyára kiálltak az új hatalom mellett a Makón szolgáló római és görögkatolikus papok, s buzdításuk nyomán a hívek többsége is, ahogy ez történt a közeli Kiszomboron. Ott az őszirózsás forradalom után Árpás Gyula plébános elnökletével

³⁴ SZÖLLŐSI 1885. 377-378.

³⁵ SZABÓ – HORVÁTH 2012b. 69-70.

³⁶ Megahalt Czirbus István. *Makói Újság*. 1944. január 5.

³⁷ CZIRBUS 1969. 21.

³⁸ *Jegyzőkönyv. Felvétetett Makón 1919. szeptember hó 3-án tartott református iskolaszéki ülésen.* 19. szám. 1919/78. Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

³⁹ CZIRBUS 1969. 21.

⁴⁰ CZIRBUS 1969. 3-4.

⁴¹ CZIRBUS 1969. 5. A beszédet ifj. Czirbus szónoki képességeit dicsérve, részben eltérő szöveggel idézi: PETROVICS 1921. 30.

⁴² PETROVICS 1921. 12.

alakult meg a helyi nemzeti tanács.⁴³ Ez megfelelt Glattfelder Gyula püspök állásfoglalásának. A püspök ugyanis körlevélben bízta a papjait, hogy az ötesztendei háború és a tengernyi szenvedés után a függetlenség megvalósításának évszázados álma végett támogassák a Nemzeti Tanácsot, és erre bíztassák híveiket, mert a mostani „*forradalmi lázban*” ennek az eszménynek a legerősebb képviselője a tanács. „*Óhajtom, hogy kedves Paptársaim velem együtt hűséggel ragaszkodjanak a Nemzeti Tanácshoz és annak kebeléből alakult törvényes kormányhoz, rendelkezéseinek és a híveket is engedelmességre buzdítsák.*” Sőt kifejezetten fölszólítja a papokat, „*amennyiben pedig nemzeti tanács községenként helyi tanácsokat alakítana, melegen ajánlom, hogy a lelkesek azok munkájában részt vegyenek, s azok üdvös tevékenységét higgadsággal és bölcsességgel előmozdítsák.*”⁴⁴ Hozzá hasonlóan más püspökök is fölszólították papjaikat és a híveket, hogy támogassák az új Magyarország megalapozását, Magyarország visszaszerzését, a függetlenséget és a megalakuló új magyar kormányt, álljanak ki a közrend biztosítása, a válásfelekezeti béke mellett, utasítsák el a faji és osztályellenes izgatást. A Pesti Hírlap tudósítása végén még az imént említett körlevéllel kapcsolatban hozzáteszi: „*Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök hasonló tartalmú körlevelet intézett papjaihoz.*”⁴⁵ A csanádi püspök kiemelése tudatos, hisz az ország egyik legaktívabb, legtekintélyesebb főpapjáról van szó. A makói görögkatolikus közösség számára meghatározó volt, hogy Miklósy István, a hajdúdorogi egyházmegye főpáστοra is ugyanilyen szellemben írt híveinek.⁴⁶

Glattfelder Gyula, mint csanádi püspök fontosnak számított Makón, hisz a város esperesi székhely, itt állt a csanádi püspökök nyaralója, más néven a püspökház vagy püspöki rezidencia, ezen kívül az egyházmegye tulajdona volt a Korona szálló, a város határában a lelei püspöki uradalom, de voltak földjei a Makóhoz közeli tanyavilágban, Dálon és Kopáncson. A makói közeletet komolyan érintette, amikor 1918 januárjában a püspök eladásra kínálta itteni javai jelentős részét, a dáli földeket, a szállót és a rezidenciát a hozzá tartozó kerttel együtt.⁴⁷ Olyan érzést keltett, mintha ki akart volna vonulni Makóról.

Glattfelder egyébként gyakran tartózkodott Makón, sokat tett a városért.⁴⁸ A város és Glattfelder püspök szoros kapcsolata nyilvánvaló volt. Erről írta Révai József akkori szegedi piarista szerzetes visszaemlékezéseiben, hogy külön sváb püspökről ábrándozó „pajtásai” (rendtársai) mondták róla, hogy menjen Makóra magyarnak.⁴⁹

⁴³ ORBÁN 2008. 200. Kiszombor Makótól 5 km-re lévő, Torontál megyei község. 1918 decemberében került szerb megszállás alá.

⁴⁴ Glattfelder Gyula 1918. november 3-án kelt XII. körlevele. Szent István Király Plébánia irattára. A körlevélből a sajtó is idéz: *A Nemzeti Tanács fontos határozatai. Újabb csatlakozások.* Magyarország 1918. november 8.

⁴⁵ A papság csatlakozása a Nemzeti tanácshoz. *Pesti Hírlap.* 1918. november 8.; *Csatlakozás a Nemzeti Tanácshoz. Budapesti Hírlap.* 1918. november 8. Egyéb lapok is hasonló tudósításokat közöltek. A más felekezeti püspökökhöz hasonlóan a „*katolikus állásfoglalásokat is nyilván ugyanazon indokok vezették: egyrészt látták, hogy a válságos időkben az amúgy is kivért hazát nem szabad az ilyen pártoskodással legyengíteni még jobban, másrészt pedig a forradalmi vérengzéseknek akarhattak ezzel vétni.*” TENGELY 2011. 61.

⁴⁶ A püspök 1918. november 4-én Nyíregyházán adta VIII. körlevelét. Makói Görögkatolikus Paróchia irattára. A püspök utasított, hogy a szent liturgiában a háború tartamára előírt ekténiákat (imasor), imákat hagyják el, helyettük a min den jó kérésére vonatkozó ekténiákat vegyék.

⁴⁷ HALMÁGYI 2002b. 494.

⁴⁸ ORBÁN 200. 30-31.

⁴⁹ RÉVAI 2013. 144.

A zsidóságot a forradalom heve nem ragadta magával. „*Nem volt destruktív elem.*”⁵⁰ Nem játszottak vezető politikai szerepet a későbbiekben sem.⁵¹ Ifj. Czirbus István azonban emlékszik egy a zsidó iskolából való tanítóra, aki sokat tett a forradalomért. „*A névtelen hősök csoportjába tartozik.*”⁵²

Makón a forradalom első napjaiban teljes volt a fejtelenség. Mégis azt lehet mondani, hogy az ezt követő hónapokban viszonylagos személy- és vagyonbiztonság uralkodott. Súlyosabb atrocitás nem érte az egyházakat. Természetesen itt is a közbeszéd témái lettek az ismert egyházpolitikai kérdések, az autonómia és különösen is az egyházi birtokok sorsa s ennek kapcsán a püspökség Makó szomszédságában lévő lelei⁵³ uradalmának a jövője, de ez komolyabb egyenlenséggel egyelőre nem járt.

A falvakban rosszabb volt a helyzet. Csanád megyében Makót és Kövegyet kivéve nem volt egyetlen hely, ahol fosztogatás, rablás vagy gyilkosság ne történt volna. Történtek betörések, lopások a tanyavilágban is, ahol gyakran rettegésben éltek az emberek.⁵⁴ Mint az ország más vidékein, különösen az ország magyarok lakta középső részein,⁵⁵ Csanád vármegyében is előfordultak kisebb papság- vagy egyházellenes incidensek. Ezek jelentősebb kárt nem okoztak. Arról nem tudunk, hogy az esetek miatt akár csak egy lelkipásztor is elhagyta volna állomáshelyét. Erről Bezdán József makói plébános⁵⁶ 1918. december 13-ai keltezésű levelében számolt be az egyházmegye főpásztorának, Glattfelder Gyulának. A tájékoztatást az ekkorra már a demarkációs vonal túloldalára került püspök maga kérte. A plébános így írt: „*A papságot némi ablakverésektől eltekintve megkímélték. Az apáczaik plébánostól azonban azt hallom, hogy legények ittas állapotban beverték az ablakát s egy részeg alak azt ordította: Ma éjjel még az öreg Sulyok⁵⁷ hátából hasitunk szalonnát és szentséget vacsorálunk. Bizonyára vékony szalonnára éhezett, amire azonban nem került sor, mert a legény még az éjjel benn égett egy zsidó boltban.*”⁵⁸ Látva a megye több településén megnyilvánuló erőszakot, ezek az incidensek elhanyagolhatók,⁵⁹ félelmet viszont kelthettek. A zavaros időkben Bezdán József szerint a makói esperesi kerületben főképp Magyarbánhegyesen, Mezőkovácsházán és Nagylakon történtek zsidókkal szemben atrocitások. Üzleteiket rabolták ki.⁶⁰ Nagylakon „*Le zsidókkal, éljen a köztársaság*” jelszóval randalíroztak.⁶¹ A csanádapácai gyűjtogatást Tarnay Ivor alispán is említi az 1919.

⁵⁰ PETROVICS 1921. 31.

⁵¹ KECSKEMÉTI 1929. 63

⁵² CZIRBUS 1969. 24.

⁵³ A mai Maroslele, az akkori Püspöktele község, Makótól 15 km-re.

⁵⁴ PETROVICS 1921. 16.; A zavargásokról, rablásokról, gyűjtogatásokról, erőszakoskodásokról részletes beszámolót készített a vármegye alispánja. GÉCZI – LABÁDI – G. TÓTH 1987. 177–184. (A továbbiakban: Alispáni Jelentés)

⁵⁵ TENGELY 2011. 13.

⁵⁶ Bezdán József 1917-ben került Makóra. Ebben az évben lett a makói kerület esperese és a makói főgimnázium püspöki biztosa lett. A makói és vármegyei közélet aktív résztvevője. Szőke 1929. 25.; 1918-ban a kanizsamonostori címzetes apáti címet kapott. Címadományozások. Hivatalos Közlöny 1918. 5. szám. 79. Megszerette a várost. Arról az időről, amikor innen Szegedre került, így nyilatkozott: „Eleinte majd meghasadt a szívem visszavágyakozástól...” Kedden reggel váratlanul meghalt Bezdán József prelátus. *Délmagyarország* 1932. február 10.

⁵⁷ Sulyok István 1904 és 1933 között volt Csanádapáca plébánosa.

⁵⁸ ORBÁN 2004. 183

⁵⁹ Erről lásd részletesebben: Alispáni Jelentés

⁶⁰ ORBÁN 2004. 183

⁶¹ Alispáni Jelentés 181.

május 23-án kelt összefoglalójában: „a holt részeg forradalmi csőcselékből öten égtek bent egy általuk felgyújtott épületben.”⁶²

A közigazgatás vezetőinek nem volt ekkora szerencséje. A környékbeli településeken Nagylakon lakásokat dúltak föl, Csanádalbertin a jegyző lakását felégették, Pitvarosról menekülni kellett a jegyzőnek, Nagybánhegyesen még gyilkosság is történt, Mezőkovácsházán a főszolgabíró és egy kereskedő háza porig égett. Battonyán a főszolgabírót és a főjegyzőt gátolták meg munkája elvégzésébe. Sajtényban nemzetiségi színezetű zavargás volt. Az incidens az első forradalmi napokban történt. Szinte az ország minden falujába előfordultak hasonló atrocitások. Sok helyen bántalmaztak és fosztottak ki ekkor zsidókat.⁶³ Makón is köztudott volt, hogy a községekben zsidó boltokat raboltak ki.⁶⁴ A támadásnak nem vallási okai voltak. A tettek mögött sokkal inkább a tulajdonnal kapcsolatos ellenséges indulat, a bukott rendszer képviselői elleni ellenséges érzület állt.

Hasonlóan súlyos helyzet alakult ki a püspökség lelei uradalmában. Számos egyházi tulajdonú uradalomhoz hasonlóan a lelei is komoly károkat szenvedett. A faluban október 31-étől november 20-ig zavargások voltak. A nyugalom a faluban fölbomlott. A törvényes rend megintgott. Többen önkényeskedésre ragadtatták magukat. Ugyancsak jelentős volt a kára a gőzmalom tulajdonosának. A gőzmalomban vám nélkül öröklettek, ahová a katonatanács nyomására magasapidíjjal fogadtak fel képzetlen napszámosokat, akik még a gépeket is használhatatlanná tették. Az uradalomtól sok búzát, szalmát, szénát, hízót és birkát loptak el.⁶⁵ A „régí rend képviselői” egyáltalán nem érezhették magukat biztonságban. Súlyos gond volt a munkaerővel. Komoly gazdasági károkat okozott az időszerű munkák elhanyagolása. Bezdán József mindehhez hozzá teszi, hogy hiába álltak munkába a béresek, a ciroktermés a határban pusztult, nagyrészt a cukorrépa is a földben maradt, a fölszedett és elvermelt répát viszont „lopkodják a jó leleiek.” „Az elhajtott sertés (47 darab) és juhoknak még mindig nincs gazdája, illetve tettese. A közigazgatás tehetetlen a bajokkal szemben. Arról értesülök, hogy a polgárőrséget új alapra fektetik, s a felesküdt csendőrséggel⁶⁶ egészítik ki. Talán így majd sikerül egy kis rendet teremteni és a tolvajokat megfékezni.” A helyzet megviselte az uradalom igazgatóját is, aki „ha az uradalom ügye kerül szóba, szemei könnybe lábadnak, sír a romlás és pusztuláson.”⁶⁷ Az események részét képezték azoknak a spontán paraszti megmozdulásoknak, melyek 1918 novemberében a vidéki Magyarországon végigsöpörtek, és több mint ötszáz települést érintettek.⁶⁸

Később a gondokkal küzdő makói közvilágítás biztosítása végett a korábbi polgármesterből lett kormánybiztos Petrovics György lefoglaltatta az püspöki uradalom nagymennyiségű szénkészletét, s átadta azt a makói villanytelepnek.⁶⁹

A helyzetet rontotta a továbbra is meglévő közigazgatási zűrzavar. A főispán, az alispán, a polgármester, a helyi nemzeti tanács, illetve a munkástanács közti hatalmi viszonyok nem

⁶² TARNAY 1929b. 54.

⁶³ TENGELY 2011. 20., Alispáni Jelentés Passim. TARNAY 1929b. 51., 53., 58., PETROVICS 1921. 8., 31.

⁶⁴ TARNAY 1929b 53.

⁶⁵ Alispáni Jelentés 183-184. A jelentés adatait közzéteszi: ROZSNYAI 2000. 107.

⁶⁶ A csendőrség megítélése rendkívül kedvezőtlen volt a forradalmak alatt. Gyakran erőszakkal léptek föl ellene.

⁶⁷ ORBÁN 2004. 183.

⁶⁸ HATOS 2018. 173.

⁶⁹ PETROVICS 1921. 71.

voltak tisztázottak. Utóbbi a hatósági jogköröket gyakran áthágta, tagjai többnyire képzetlenek és tapasztalatlanok voltak, hozzá nem értés jellemezte őket. Sőt a munkástanács igyekezett lehetetlenné tenni a nemzeti tanács munkáját. A háttérből irányított, jól szervezett aknamunkát kezdett a nemzeti tanács és a polgármester ellen.⁷⁰

Az új hatalom a tanítóknak közigazgatási munkára való berendelése kapcsán egy kellemetlen konfliktust is örökölt. A református egyházközséggel fennálló ellentét a forradalom előtti időkre nyúlik vissza. Minden iskola számára általában problémát jelentett, hogy egyes tanítók bevonultak, másokat bevontak a rekvirálásokba, termény- és népösszeírásokba, akik ez idő alatt természetesen nem tudtak iskolai munkát végezni. További nehézség volt, hogy a főispán utasítására néhányukat közigazgatási feladatok ellátására a város vette igénybe. A helyi közéleti és közellátási hivatalban az állami és a római katolikus egyházi iskolákból egy-egy főt, a reformátusoktól három főt (Székely János, Nagy Elek, Nagy János) foglalkoztattak. Ez ellen a református presbitérium folyamatosan igen erélyesen tiltakozott, s kérte előbb a polgármestertől majd az alispántól a már 1916 óta nélkülözött tanítóinak a visszahelyezését, mert az iskoláztatás hiánya miatt a háború alatt „*az erkölcsi züllés napról-napra terjed.*” Hogy pontosan mit értett a presbitérium az „*erkölcsi züllés*” alatt, nem részletezte, de más beszámolókból jól ismerjük a helyzetet. A megállapítás valószínűleg az általánosan jellemző problémákra utalt, melyek az apai kontroll alól kikerült iskolás gyermekekkel és serdülőkorúakkal kapcsolatban ezekben az években fölmerültek: hiányoztak az iskolából, rakoncátlanok, engedetlenek voltak, vallásos buzgóságuk csökkent, az addig megszokott korlátokat egyre-másra áthágták.

Tanítóikkal kapcsolatban a reformátusok még a vallási és közoktatás miniszternek is írtak. Mivel a tanítók nem nekik, hanem a közérdekre hivatkozó politikai hatóságoknak engedelmessé váltak, ellenük panasszal éltek, és fegyelmi eljárást indítottak.⁷¹ Az egyre mérgesedő ügyben a békeség megóvása érdekében a református esperes is megszólalt. Arra kérte a presbitériumot, hagyja tanítóit a közigazgatásban, hisz a helyettesek rendelkezésükre állnak, s a város tanítónként helyettesítési díjként havi 100-100 koronát ígért az egyháznak, így káruk sem keletkezik. Vonják vissza a miniszterhez írt panaszos levelét, s álljanak el a tanítók elleni fegyelmi eljárástól. A megegyezés reményében a város a helyettesítési díjat 150 koronára emelte. A presbitérium 1918. szeptember 22-én fönntartva a saját igazát és a fegyelmi eljárást, teljesítette az esperes többi kérését.⁷²

A presbitériummal egyetértésben Nagy Károly elnök-lelkész később mégis az alispánhoz fordult a tanítók fölmentése ügyében. A született kompromisszumos javaslatot, miszerint november 16-ától kezdve két református tanítónak (Székely János és Nagy Lajos) nem kell tovább a közigazgatásban dolgoznia, Nagy Elek tanító azonban még hat hétig, míg a leszereléssel

⁷⁰ RÓZSA 1969. 3., A forradalmak makói eseményeinek prominens kommunista résztvevője, vöröskatona.

⁷¹ *Az 1918. július 28-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 79/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; *Az 1918. augusztus 1-jén tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 103/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; *Az 1918. augusztus 25-én tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 111/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; *Az 1918. szeptember 8-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 123/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁷² A presbitérium megvonta a három tanító fizetését. *Az 1918. szeptember 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 134/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. A fegyelmi eljárás és ítélet nélkül született döntést az esperes hatályon kívül helyezte. *Az 1918. október 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 153/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet Irattára.

kapcsolatos munkálatok tartanak, hivatalban marad, a presbitérium elutasította.⁷³ A megoldás mégis ez lett. Nagy Elek december 1-jén térhetett vissza az iskolájához.⁷⁴

A presbitérium magatartása mögött a tanítóhiány állt. Mágori Sándor tanító például 1919. március 2-án növendékeinek nagy száma miatt (194) lemondott a Bajza utcai állami elemi iskola hitoktatásáról. Az egyháztanács elfogadta a tanító javaslatát, hogy a növendékeket két csoportra osszák. Az egyik csoportot (3-4. osztály) tanítására továbbra is Mágori Sámuel kérték föl, míg a másikéra (1-2. osztály) pedig Domján Gyulát. A plusz díjazását az egyháznak kellett fedeznie.⁷⁵ Az állami közigazgatás más tanítók munkáját is hosszabb ideig vette igénybe. Velük kapcsolatban nem alakult ki ilyen feszültség.

A római katolikus iskolaszék Csanád vármegyei tanfőlügyelő kérésére január 5-ei ülésén döntött arról, hogy egy tantermet az állami iskolákban tanuló gyermekek számára rendelkezése bocsát annak ellenére, hogy a belvárosi iskola három lefoglalt terméből a katonaság kiköltözött. A terem átadása azonban csak addig lehetséges, míg Bíró Albert római katolikus tanítót a városi közellátási hivataltól el nem bocsátják. A teremért 500 korona fűtési is takarítási díjat kapott az intézmény.⁷⁶ Bíró Albertet március 1-jén bocsátották vissza az iskolai szolgálatra. Helyettesítésének költségeire az iskolának 600 koronát juttattak. A római katolikus iskolaszék mindezt az 1919. március 16-ai gyűlésén tudomásul vette.⁷⁷

Közben Makóra is elért az ekkori napok legnagyobb református egyházi botránya, melyet Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke által fogalmazott, de valamennyi református püspök és főgondnok által aláírt, november 2-án megjelent körlevél kavart. Ebben a püspök kifejtette a királysághoz való ragaszkodását, mely egyedül képes védelmet nyújtani a népuralommal járó szélsőségek ellen. Véleményét november 13-án vizsgálta fölül mondván, hogy eddig sem volt s ezután sem lesz célja az államhatalom bármely formája ellen vagy mellett agitálni. A püspököt sokan támadták, különösen, midőn november 17-én már a köztársaság mellett foglalt állást. A debreceni presbitérium magatartását elítélte, az 1450/1918-as végzésével erre kérte a Tiszántúli Református Egyházkerület egyházi testületeit és presbitériumait, mivel a püspök még akkor is a királyság mellett nyilatkozott, amikor az ország a köztársaság mellé állt, később viszont már a köztársaság hívének vallotta magát.⁷⁸

A makói presbitérium nem csatlakozott a bírálókhoz. Álláspontját jóval később, csak 1919. március 5-én foglalta írásba. Kiállt Baltazár püspök mellett. Szerinte a püspök fölismerve az állapotokat hazafiként nyilatkozott, egyébként is az anyaszentegyház és a köz érdekében végzett önzetlen működésével elévülhetetlen érdemeket szerzett, a gyülekezetekhez egyébként sem méltó a fölsőbb hatóságok szertelen bírálgatása, ezért a debreceni határozatot még tárgyalásra sem tartva alkalmasnak levette azt a napirendről. Teljes bizalmát fejezi ki a püspök

⁷³ *Az 1918. november 24-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 161/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁷⁴ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

⁷⁵ 1919/16 Makó-Belvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁷⁶ 34/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. január 5. Szeged-Csanádi Egyházmegeyi Levéltár. Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a.

⁷⁷ 345/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. március 16. Szeged-Csanádi Egyházmegeyi Levéltár, Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a.

⁷⁸ TENGELY 2011. 37-39., *Az 1919. március 5-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 45/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

íránt,⁷⁹ aki a kiállást később megköszönte.⁸⁰ A püspök szerint az ügy szálai a kormányzati körökhöz vezetnek, tehát politikai természetű. A kialakult egyenetlenségben személyi ellentétek is közrejátszhattak.⁸¹

Az egyházaknak komoly problémát jelentett az egyházi adó elmaradása. Anyagi alapjuk függött ettől. A befolyt összeg eddig is csökkent, s ezzel párhuzamosan ezt az adónemet illetően a hátralékok egyre csak nőttek. A forradalmi események tovább rontották a helyzetet. Az egyházak nem tehetek semmit. Ugyan a református presbitérium határozata értelmében Nagy Károly elnök-lelkész, nem értve a helyzet súlyosságát szóban kérte Petrovics György polgármestert, hogy intézkedjen a beszédést illetően, aki ezt a „*zavaros állapotok és a nép izzó hangulatára*” való tekintettel nem vállalta, sőt azt javasolta, a reformátusok is álljanak el ettől.⁸² A presbitérium nem fogadta meg a tanácsot. A maga hatáskörében a befizetések szorgalmazására végrehajtói állás szervezéséről intézkedett.⁸³ A döntés aligha növelte a vallási buzgóságot a reformátusok között.

A HELYZET RADIKALIZÁLÓDÁSA

A városban egymást követték a munkástanács és a szociáldemokrata párt által szervezett radikális hangú nagygyűlések. Boromisza előszeretettel választotta akár önkényesen is az oktatási intézményeket gyűlései színhelyéül.⁸⁴ Panaszra adott okot, hogy a nagygyűlések résztvevői a tanítási időn kívül igénybe vett s már kitakarított termeket összeszennyezték, és olyan nagymérvű dohányzást folytattak benne, hogy az még másnapra sem szellőzött ki. Így a gyerekeket koszos, egészségtelen levegőjű tanterem várta, „*ami a gyenge szervezetű iskolások egészségét veszélyezteti.*” A református egyház konkrétan tiltakozott a honvédi, Aradi utcai és belvárosi tantermeiben hagyott állapotok miatt. Kifogásolta, hogy ugyan gyűlésekre a termeket elkérték, de a tanácstermet nem, s abban önkényesen december 15-én gyűlést tartottak. Az egyháziaknak a szociáldemokratákkal szemben nagy mozgásterük nem volt. Erre utal az egyébként igen makacs presbitérium által Pinkóczy Gusztáv helyettes lelkésznek adott utasítása. Őt kérték fel a kényes föladatra, hogy kifogásait, s hogy a termék igénybevételét vezetőségük minden esetben jelentse be az egyház elnökének, „*kellő modorban értésükre*” adja. A presbitérium nem tehetett semmit az ellen, hogy a tantermekben gyűléseket tartsanak, de fölhívta a figyelmet arra, hogy a termet rendben adják vissza.⁸⁵

⁷⁹ *Az 1919. március 5-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 45/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸⁰ *Az 1921. május 1-jén tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 91/1921. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸¹ TENGELY 2011. 40.

⁸² *Az 1918. december 20-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 170/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸³ *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 6/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸⁴ TARNAY 1929b. 57.

⁸⁵ *Az 1918. december 20-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 181/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Egyébként a gyűléseken megnyilvánuló, a bukott régi rendszert és annak képviselőit támadó népharaggal nem lehetett szembeszállni. Az embereket könnyen ragadta magával a nehezen kezelhető tömegpszichózis. A hazatért katonák és általában a város lakosságának elégedetlensége tovább nőtt. Különösen a nőket jellemezték heves érzelmek. Ez nem meglepő, hisz a nőkre a háború alatt hallatlan nagy fizikai és lelki terhek hárultak. A családok jó része a férfiak bevonulásával „csonkává” vált. Az évszázados szokás szerinti férfi föladatokat a nőknek kellett ellátni. Egy pillanat alatt családfenntartókká váltak. A folyamatosan súlyosbodó ellátási nehézségek között az ő vállukat nyomta: a munka, a gyermekek nevelése, az öregekről való gondoskodás, és ehhez járult a bevonultakkal kapcsolatos állandó bizonytalanság: merre vannak, élnek-e vajon, egészségesek, nem sebesültek meg, fogságba estek, hazajönnek-e még.

Bezdán József plébánosnak, aki természetesen nem volt forradalmár, általában nem volt túl jó véleménye az új berendezkedésről. A forradalom utáni hetek lényegét, a megnyilvánuló terrort így jellemezte: „*A demagógia sehogy se akar áttérni a demokráciára. A hatalom a nép kezében van, 1000 ember terrorizál Makón 35000-et, dühöngenek az alispán, polgármester, főkapitány ellen.*”⁸⁶ Ugyanezt az egyébként országszerte érvényesülő jelenséget Tarnay Ivor így foglalta össze: „*a külvárosok terrorja itt szabadon érvényesül.*”⁸⁷

Bezdán József, Makó meghatározó egyházi személyisége az új rendszertől nem sok jót remélt. Pedig ekkor még nem tudhatott a makói püspöki rezidenciának, a „püspökháznak” néhány nap múlva bekövetkező erőszakos lefoglalásáról, mégis döbbenetes módon már december 13-án még ezt is hozzátézi: „*már kezdjük az angliusokat és francziákat óhajtani.*”⁸⁸ Az antant (francia) csapatok utáni vágy az idő haladtával egyre szélesebb körben tapasztalható a városban. Erre utal Vásárhelyi Kálmán hadügyi népbiztos Makón április 1-jén elmondott programbeszédének megállapítása: „*Vannak, akik azon imádkoznak, hogy a francziák ide jöjjenek.*”⁸⁹ Bezdánnak az angolokról és a francziákról alkotott véleménye összhangban van Glattfelder püspök állásfoglalásával, miszerint az idegen katonaság a fegyverszünet megkötése óta már nem ellenség.⁹⁰

A városban a szociáldemokrata párt, a hatékony szervező Boromisza agitációs munkájának eredményeként a szakszervezetek száma jelentősen megnőtt, taglétszámuk gyarapodott. Pár hét alatt 30 szakszervezet alakult.⁹¹ Mindez komoly bázist teremtett a szociáldemokraták, a radikális baloldal számára, akik soraiban már többen vallották magukat kommunistának. A szociáldemokrata párt elemi érdeke volt, hogy gondoskodjék a szakszervezetekről, biztosítsa a működésükhöz szükséges föltételeket. Mindenekelőtt egy új munkásotthonra lett szükség, ahol az új szerveződések tagjai összejöhettek, forradalmi, mozgalmi tevékenységüket szervezhették, megélhették. Miután a szociáldemokraták egy épület kijelöléséről a várossal nem tudtak megegyezni, a nagyon is kézenfekvő, központi elhelyezkedésű püspöki rezidenciát nézték ki maguknak.

⁸⁶ ORBÁN 2004. 183.

⁸⁷ TRANAY 1929b. 63. A megnyilvánuló terrorttal kapcsolatban lásd: ABLONCZY 2020. 97-127.

⁸⁸ ORBÁN 2004. 183.

⁸⁹ *Vásárhelyi elvtárs programbeszéde.* Népköztársaság 1919. április 2. A franciákkal kapcsolatos illúziókról később ezt olvashattuk: „Eltársak tudjátok ti hogy mi az, invázió, tudjátok ti, hogy mi az elfoglalt terület? Azt hiszitek, hogy az a francia cukorral, petróleummal, disznóval, szarvasmarhával, libával és csirkével jön esetleg ide?”, SZOBOSZLAI 1919.

⁹⁰ TENGELY 2011. 66.

⁹¹ PETROVICS 1921. 34.

A rezidencia szépen gondozott kertjével, nagykiterjedésű parkjával, rendezett udvarával, a hozzákapcsolódó gazdasági épületekkel a város egyik exkluzív épületegyüttesének számított.⁹² Zártságával egyfajta érdeklődést is kiválthatott az egyszerű emberekben. Ebben az időben nem lakta senki.⁹³ Jelentősebb eseményekre csak egy-egy püspöki látogatás alkalmával került sor benne. Korábban fölmerült, hogy esetleg a város megvásárolja, de hogy Makó továbbra is a csanádi püspöknek egyfajta székhelye legyen, a vásárlást sem a város, sem a megye közönsége nem erőltette.⁹⁴

Az épület adottságait tekintve kiválóan megfelelt a szociáldemokraták céljainak. Elfoglalásával egyfelől a gyűlölt, a forradalom ellenségének tartott főpapon, Glattfelder Gyula püspökön lehetett ütni egy nagyot, másfelől az épület adottságai, nagy ebédlője, számtalan szobája és helyisége, udvara alkalmassá tette munkásotthon kialakítására, a szakszervezetek működtetésére. Ezért a szociáldemokraták fölkeresték a plébánost, s ultimátumszerűen követelték az épület átadását. Megígérték, hogy biztosítani fogják az ott lévő kápolna zavartalan működését.

A plébános háromnap haladékot kért, hogy érintkezésbe tudjon lépni a püspökséggel. Ezt azzal a fenyegető kitételrel, hogy „*a válasz ne legyen elutasító*”, megkapta. Az átadásról három nap után sem tudtak megegyezni, ezért a kápolna és annak előtere kivételével az épületet a szociáldemokrata párt önkényesen lefoglalta, termeiben szakszervezetek, szociáldemokrata pártiroda, pártikárság működött.⁹⁵ Az épületet ezután párhelyiségnek nevezték. Az új elnevezés azonban nem ment át a köztudatba. A városban és a sajtóban továbbra is a hagyományos elnevezést használták. Később itt állították föl azt a pénztárat, melyben fölvehették a hadirokkantak, hadiözvegyek és -árvák a kormány december 16-ai rendelete folytán nekik járó pénzbeli segélyt.⁹⁶ Kertjét a „*párt karhatalmi alakulata*”, az ún. Lajtos-különítmény kiképzésre használta.⁹⁷ A rezidencia előtti fákat 1919. február 11-én a tüzelőhiánnyal küszködő lakosok illegálisan kivágták. Kora reggel 40-50 fejszés ember esett neki a fáknak. A rendőrség nyomozást rendelt el.⁹⁸ Az épület kertjét később, a proletárurolom alatt közkertté akarták alakítani. Megnyitották és elkezdték rendezni. A terv szerint itt ünnepelték volna 1-jén a „Vörös Májust.”⁹⁹ A terv azonban nem sikerült, mert az ellenség április 27-én bevonult a városba.

Időközben a mintegy kétezer főt számláló makói görögkatolikus közösségben riadalmat keltezt, hogy az Erdélyt megszálló román csapatok lépéseket tettek a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség megszüntetése felé, melyhez Makó is tartozott. Parókiáit a görögkeleti egyházba akarták beolvasztani. Ez ellen való tiltakozásul Chamilla Antal táblabíróval Persian Ádámnak, a katolikus ügyek kormánybiztosának memorandumot írtattak, melyben kifejtették, hogy továbbra is a hajdúdorogi magyar egyházhoz akarnak tartozni.¹⁰⁰

⁹² Kovács 1929. 20.

⁹³ A püspöki rezidencia. *Makói Újság*. 1919. május 22.; PETROVICS 1921. 35.; A nyaralót a Kószeghy László csanádi püspökök építette a régi püspöki lak helyén 1826-ban.

⁹⁴ A makói püspöki rezidencia ügye. *Budapesti Hírlap*. 1918. január 22.

⁹⁵ RÓZSA 1969. 3–5.

⁹⁶ PETROVICS 1921. 24.

⁹⁷ RÓZSA 1969. 9–10.

⁹⁸ Kivágták a püspökkert fáit. *Makói Újság*. 1919. február 11.

⁹⁹ Rendezik a Püspök-kertet. *Vörös Hírlap*. 1919. április 20.

¹⁰⁰ A makói görögkatolikusok memorandumja. *Makói Újság*. 1919. január 28.

Az egyházak, amennyire tudták, ezekben a nehéz hónapokban őrizték társadalmi pozícióikat. Ebben segítségükre volt a már kormánybiztos Petrovics György működése. A vármege törvényhatósági bizottságának évnegyedes (mint később kiderült, utolsó) közgyűlése előtt, 1919. január 12-én a kormánybiztos fogadta a közhivatalok és egyesületek tisztelgését. Ezek sorában a megyei és városi tisztikar, a függetlenségi Károlyi-párt, a nemzetőrség, a gimnázium tantestülete, a tanfelügyelőség, az ipartestület, kereskedők egylete, pénzügyi hatóság, a kereskedelmi minisztérium alá rendelt hivatalok jelentek meg előtte. A tisztelgés alkalmával fogadta az „összes egyházak” képviselőit is. Összességében nyomott, elkeseredett volt a hangulat.¹⁰¹ Figyelemre méltó, hogy a szociáldemokraták és a munkástanács nem volt a tisztelgők között.

Az 1919-es év általában a helyzet rosszabbodását hozta. A folyamatoknak országosan „megfelelő” háttérrel teremtett a Berinkei-kormány hivatalba lépése (január 18.), melyben döntően a szociáldemokrata párt befolyása érvényesült, és a szociáldemokrata Kunfi Zsigmondot nevezték ki közoktatási miniszterre.¹⁰² Ez a kormány immár határozott lépéseket tett az állam és egyház szétválasztására. Ennek látványos jele volt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium ketté bontása, mely ellen a katolikus és protestáns egyházak is tiltakoztak.¹⁰³ Féltették iskoláikat és az iskolai hitoktatást. Az ország erkölcsi romlásától tartottak. Az intézkedések az egyházukhoz ragaszkodó, vallásos közvéleményben ellenérzéseket keltettek. Sokakban fölmerült, nemzetgyűlés nem lévén, pusztán a kormány által hozott néptörvények érvényesek-e?¹⁰⁴

A Makón és Csanád megyében kialakult politikai viszonyokat a január 13-ai földéaki erőszakos események¹⁰⁵ után a világháborút megjárt földéaki földbirtokos, Návay Lajos így jellemezte: „nem lehet csodálni a nép mai lelki állapotát sem, hiszen állandóan csak a múlt bűneiről, a szegényeket nyomó és fosztogató gazdagokról hall, ezenfelül azt is hallja, hogy ezentúl egészen másként lesz, népkormány gondoskodik arról, hogy a „társadalom heréi” megbélyegeztesse, hogy azok, akik a szegény nép zsírján élősködtek és gazdagodtak, jogtalan és méltánytalan vagyonuktól és gazdagságuktól megfosztassanak stb.”¹⁰⁶

A helyzetet csak rontotta, hogy a szociáldemokrata párt egyre inkább félt az ellenforradalomtól, minden polgári szervezkedésben ellenséget látott.¹⁰⁷ Így vált helyi hatalmi, ideológiai ütközőponttá a makói székely nemzeti tanács január 25-ei megalakulása. Ezt a munkástanács kifogásolta, mert úgy vélte, ez nem más, mint királypárti agitáció és a fehér gárda megalakulása. A vitában megszólalt a római katolikus, Székelyföldről még a háború alatt idetelepült Balló István tanfelügyelő, volt katolikus főgimnáziumi tanár, aki a székely nemzeti tanácsban végzett munkájáról írta: „A vallásosság és hazaszeretet kettős fegyverével akarom erősíteni a magyarságot, hogy a várva-várt köztársasági rendszerben boldogulhasson.”¹⁰⁸ Az érvelés érthetővé teszi a munkástanács ellenérzéseit, hisz a tanfelügyelő által hivatkozott vallásosság és hazaszeretet nem tartozott sem a tanács, sem az általuk elképzelt új világ preferált értékei közé.

¹⁰¹ PETROVICS 1921. 73.

¹⁰² TENGELY 2011. 94.

¹⁰³ BENCZE – LADÁNYI 1997. 332., TENGELY 2011. 154

¹⁰⁴ TENGELY 2011. 194.

¹⁰⁵ A község képviselő-testületi ülésén résztvevő Urbanics Kálmán járási főszolgabíró súlyosan bántalmazták. A makói véres csütörtök hiteles története. *Makói Újság*. 1919. május 29., TARNAY 2011. 60.

¹⁰⁶ PETROVICS 1921. 77-78.

¹⁰⁷ PETROVICS 1921. 81.

¹⁰⁸ BALLÓ 1919., DOBOS 2014.

Hasonló hangnemben szólalt meg Székely János református tanító, a református egyházközség és a makói székely nemzeti tanács jegyzője. Leszögezte, céljuk Magyarország területi épségének a védelme.¹⁰⁹ A nyilatkozatok nem tudták lecsöndesíteni a hangulatot. Végül Petrovics kormánybiztosnak nehezen sikerült meggyőznie a szociáldemokratákat, hogy nem kell a székely nemzeti tanácstól félniük.¹¹⁰

Január közepére a város kasszája is kiürült. A város segélyadót vetett ki, amiből jelentékeny pénz folyt be.¹¹¹ Mindezt ifj. Czirbus István visszaemlékezésében a zsidóság szempontjából érdekesen világítja meg.

E szerint egy napon Vidor Rezső, a város közéleti ügyosztályának vezetője azzal állított be ifj. Czirbushoz, hogy „*Főhadnagy úr, ne utaljon ki pénzt, mert a pénztár kiürült, ne tessék segítyt kiutalni.*” A sok rászorult miatt viszont mindenképpen pénzt kellett szerezni. „*Kik voltak hadseregszállítók?*” „*Montágék, Telcsék, Ehrenfeldék, Irizték... Schwartzék, Löwingerék, Löwnbach... és még egy féltucat.*” „*Ide hallgasson Vidor úr. Azt hiszem, jó lesz, Dr. Kecskeméti Ármin tudós főrabbit megkérné, hogy szíveskedjen bejönni hozzám. Mondja neki, hogy hazafias érdek, biztos el fog jönni hozzám.*” A találkozó létre jött. A főhadnagy és a főrabbi megbeszéltek a helyzetet. Ifj. Czirbus ezt mondta a főrabbinak: „*fontos érdeke a zsidóságnak is, hogy a honvédi szegénység ne legyen kénytelen a gazdag zsidó emberek üzletét – lásd Gombó üzlet – kirabolni. Adomány formájában fizessenek be pénzt lehetőségük szerint, hisz most adót úgy sem fizetnek.*” A főrabbi vállalta a küldetést. Sikerral járt. Így „*1 millió és pár százezer*” került be a város kasszájába.¹¹²

A helyzet általános rosszabbodását jelzi a makói református presbitériumhoz is elküldött esperesi körlevél, mely fölhív az egyházak kezelésében lévő műkincsek biztonságba helyezésére. A makói presbitérium ezt tudomásul vette.¹¹³ A feszültség növekedéséről Székely János a makói református népiskolák 1918-19-es tanévről szóló jelentésében így írt: „*észrevehető volt a lakosság fokozódó izgatott hangulata, mely az arcokon, a kedélyeken is meglátszott, s melynek eredménye lett az 1919. év január 30-án végbement utcái harcz.*”¹¹⁴

RADIKÁLIS FORDULAT

A közeledő radikális fordulatot a fiatal katonák 1919. január 29-ei szenvedélyes hangulatú gyűlése jelezte. A katonák elhatározták, hogy a kaszárnyában lévő fegyvereket megszerzik, s másnap népgyűlést tartanak. Hevesen támadták a „régí rend” képviselőit: követelték a csendőrség és a rendőrség lefegyverzését, Petrovics György kormánybiztos, volt „Tisza-huszár” leváltását. A kormánybiztos beszámolója szerint a gyűlésen sokszor fölhangzott a „*Fegyverezzük föl a proletárokat*” jelszó. „*Ez a gyűlés már tulajdonképpen kommunista jellegű volt,*

¹⁰⁹ SZÉKELY 1919.

¹¹⁰ PETROVICS 1921. 81.

¹¹¹ HALMÁGYI 2002a 501.

¹¹² CZIRBUS 1969. 23.

¹¹³ *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 5/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹¹⁴ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató

*mert főkövetelése a Lenini tanítás: lefegyverezni a karhatalmat és fölfegyverezni a proletárokat – volt.*¹¹⁵

Boromisza Jenő főgimnáziumi tanár folyamatosan agitált. Lázító beszédének a hatására 30-án a fegyveres fiatal katonák megindultak a csendőrség ellen. El akarták foglalni a Szegedi utcai polgári leányiskolában lévő laktanyájukat. Az eseményeket követően vita alakult ki, hogy ki a felelős az eseményekért, ki lépett föl először erőszakosan. Bezdán József plébános egyértelműen állást foglalt, midőn az elhunytakkal kapcsolatban a halotti anyakönyvbe bejegyezte: a „székely csendőrök megtámadása alkalmából keletkezett utcai harcban halálosan megsebesültek.”¹¹⁶ A lövöldözés hat áldozatot követelt. Az összecsapás után a csendőrség elhagyta a várost, Petrovics kormány megbízott elmenekült, és február 6-án lemondott. A nemzeti tanács beszüntette a működését. Forradalmi terror uralkodott. A hatalom a környékbeli, de az országos folyamatokat is messze megelőzve már ekkor egy öttagú direktórium, a helyi munkástanács, a radikális szociáldemokraták és vezetőjük, a hatalomra oly régóta áhítozó Boromisza Jenő kezébe került, aki magát helyettes kormánybiztossá tette.¹¹⁷ A közigazgatást a munkástanács irányította.¹¹⁸ Ennek szimbolikus kifejezője, hogy ettől fogva nemzeti színű zászlót nem volt szabad használni, a középületekre az eljövendő új társadalmi berendezkedést szimbolizáló vörös zászlókat tűztek ki, a népgyűléseken a résztvevők vörös zászló alatt jelentek meg, mindenütt „kizárólag a vörös szín uralkodott.” A Himnusz helyett a Marseillaise-t énekeltek.¹¹⁹ A sajtóbeszámolóknak köszönhetően az események országos szinten visszhangot váltottak ki.¹²⁰ A hatalomnak ilyen módon való radikalizálódása, ismerve a vezető szerepbe került Boromisza politikai nézeteit, az eddig tapasztaltaknál nagyobb fenyegetést jelentett az egyházak számára. Az önkormányzati élet megszűnt, a szabad véleménynyilvánítást brutálisan elfojtották. A munkástanács „intézkedése javarészt szólamok hangoztatásában, végnélküli fecsegésben merült ki, de rendszeres, komoly közigazgatást ellátni képesek nem voltak.”¹²¹

A SZÉLSŐBALODALI HATALOMÁTVÉTEL UTÁN

A véres eseményeket követően a helyi politika meghatározó alakjai és az egyházak képviselői először és utoljára február 1-jén, az áldozatok temetésén szerepeltek együtt nyilvánosan.

A hatalom új birtokosai a kegyeleti szertartást mellettük való demonstratív kiállássá tették. A szervezéssel járó feladatokat és tennivalókat ők vállalták magukra. A munkástanács január 31-én tartott rendkívüli ülésén Glück Lajos helyi sírkőraktáros indítványára úgy döntött, hogy

¹¹⁵ PETROVICS 1921. 83.

¹¹⁶ *XVIII. Meghaltak 1916-1922. 1919. 39-41. szám.* A makói Szent István Király Plébánia irattára.

¹¹⁷ PETROVICS 1921. 90.; Munkásdirektórium Makó város élén. *Makói Újság.* 1919. február 2.; Boromisza támogatottságát hamar elveszítette. Az április 8-án tartott választáson a leadott 6481 szavazatból mindössze 24-et kapott.; 6481 proletár szavazat. *Vörös Hírlap.* 1919. április 10.

¹¹⁸ PETROVICS 1921. 89-90., TARNAY 1929b. 66., Végül mégsem őt nevezték ki kormánybiztosnak, hanem különösen a működése kezdetén bizalmat keltő Szóts Áront, aki február 18-án érkezett meg a városba.

¹¹⁹ A véres csütörtök után. *Makói Újság.* 1919. május 31.; TARNAY 1929b. 66, 68. A vörös zászlót a szociáldemokraták már korábbi megmozdulásaikon is használták.

¹²⁰ Véres zavargások Makón. *Pesti Napló.* 1919. január 31.

¹²¹ TARNAY 1929b. 62, 66, 68.

az elhunytakat a párt halottjaiként közös sírba helyezik. Glück még azt is följánlotta, hogy a sírra emléket állít. A munkástanács a javaslatot elfogadta. Elhatározták, hogy a halottakat a párthelyiségben (püspöki rezidencia) délelőtt 10 órakor ravatalozzák föl, a városban 12 órától munkaszünetet rendelnek el, a középületekre fekete zászlókat tűznek ki, a költségeket a párt fedezi.¹²²

Figyelemre méltó, hogy ugyan hivatalosan a munkástanács nem döntött róla, de mégis egyházi szertartást választottak.¹²³ A gyászházzá alakított püspöki rezidencia körül délután három órára mintegy 4-5 ezren gyűltek össze. A szociáldemokrata párt szakcsoportjai szervezeten, táblák alatt érkeztek, de itt voltak a katonák, géppuskások, tüzérség és testületileg a hivatalok. A rezidencia kertjében ravataloztak föl öt elhunytat. Közülük három volt római katolikus: Tóth István (31 éves napszámos), Faragó Pál (14 éves), Juhász István (17 éves földműves, napszámos),¹²⁴ kettő református: K. Szabó József (20 éves mészárossegéd), Joó János (19 éves molnársegéd).¹²⁵ A hatodik áldozat izraelita, Wiesemberg Lajos 13 éves tanuló.¹²⁶

A cigányzenekar gyászdalokat játszott, a dalárda gyászdalt énekelt. A helyi sajtó a forradalmak ideje alatt eddig és ezután sem látott elismeréssel írt a papokról és a lelkészekről: „*teljes számban kivonult római katolikus papság végzi el nemesen, szépen a vallás által előírt szertartást. A református halottakat egyháziilag Nagy Károly lelkész szép búcsúztató beszédben parentálja el.*” A református temetőbe induló gyászmenet is impozáns: tüzérség, vasutasok, papok és lelkészek, halottaskocsik, szakszervezetek, egyesületek, magánemberek volt a sorrend. A szertartás keretében az egyháziak mellett a makói szociáldemokrata „elit” mondott beszédet: Hack Ádám, Rózsa Ferenc, Boromisza Jenő és ifj. Czirbus István főhadnagy.¹²⁷ A temetést Petrovics György röviden így jellemezte: „*A halottakat február 1-én nagy dísszel és óriási részvét mellett temették el.*”¹²⁸

A béke azonban csak látszólagos volt. A szélsőbaloldali hatalomátvétel után fölerősödött az egyházakkal, főként a római katolikus egyházzal és a papsággal kapcsolatos bíráló hangnem. A február 1-jétől megjelenő „munkások lapja”, a szociáldemokrata Népköztársaság, cikkeiben kísérletet sem téve bármiféle oknyomozásra, tárgyilagosságra vagy elemzésre, a polgári rend ellen izgatott. A püspököket rendkívüli találékonyssággal általában a régi rend csatlósai, a grófok, bárók, hercegek, a népnyzó bitangok és hitvány gazok közé sorolta, akik a társadalom heréi, burzsoák és reakciósook, birtokolják a hatalmat és a vagyont, haszonélvezői a rendszernek,

¹²² GAÁL – DEVICH – KIS 1969. 215-216.; A jegyzőkönyvet közli: GÉCZI – LABÁDI – G. TÓTH 1987.

¹²³ A kommün alatt agyonvert Vásárhelyi Kálmánt politikai megbízottat ugyanazon szónokok (Hack Ádám, Rózsa Ferenc) forradalmi búcsúbeszédei mellett az egyháziak mellőzésével már egyfajta szocialista szertartással temették április 26-án. Vásárhelyi Kálmán temetése. *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.

¹²⁴ Nyak- és mell-lövésben haltak meg. *XVIII. Meghaltak 1916-1922. 1919. 39-41. szám*. A makói Szent István Király Plébánia irattára.

¹²⁵ Nagy Károly református lelkész bejegyzése szerint „A jan. 30-án történt utcai zavargások áldozata.” Nyak- és mell-lövésben haltak meg. *X. kötet. Halottak anyakönyve*. Makó-Belvárosi Református Gyülekezet irattára

¹²⁶ Tüdő- és haslövés, illetve csonttörések miatt a kórházban halt meg. A földre került fiú csonttöréseit talán a menekülő tömeg okozta.

¹²⁷ Vértanúk temetése. Gyászsol a város. *Makói Újság*. 1919. február 2.

¹²⁸ PETROVICS 1921. 87.; Az áldozatok emlékét a kommunista uralom alatt őrizték. Húsvét első napján (április 20.) úgy hirdettek táncmulatságot, hogy annak bevételéből majd támogatni fogják a „véres csütörtök áldozatainak hozzátartozói” is.; Meghívó. *Vörös Hírlap*. 1919. április 19. A pénzt április 27-én de. 9 órakor tervezték átadni a püspökházban, a bormunkások szakegyesületében.; A véres csütörtök áldozatainak hozzátartozói... *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.

és okozói minden rossznak. Felelősek a háborúért, a nép nyomoráért, a sok szenvedésért.¹²⁹ Ideológiai harcot hirdetve állította, hogy tanításuk csak „vallási maszlag,” követőik maszlagoló „maszlagvigécek.” A feszültségek növekedéséről többek között a Szegedi Friss Újság azt írta, hogy egyebek között Makón is „mind féktelenebbül kezdenek ezek a veszedelmes elemek dolgozni”¹³⁰ A demagóg megfogalmazások a kor kusza viszonyai között nem maradtak hatástalanok a kiábrándult néptömegek körében, de erőszakos föllépésre – ekkor még – nem került sor.

Petrovics lemondása után új kormánybiztost kellett kinevezni. Petrovics, hogy amennyire csak lehet, biztosítsa a polgári értékek és rétegek védelmét, Nádházy Bertalan battonyai református lelkészt javasolta, aki egyébként a szociáldemokrata párt tagja is volt.¹³¹ Jellemző a makói pártszervezet vonalasságára és Boromisza hataloméhségére, hogy lelkészi állása miatt a makói munkástanács személyét nem fogadta volna el.¹³²

Helyi vonatkozásokat előtérbe állítva tükröződtek a makói közéletben az országos egyházi események. A hatalom birtokosai ezeket politikai érdekeiknek megfelelően, tendenciózusan, egyház- és főpapságellenes élel tartották napirenden. Így jelent meg cikk a Makói Független Újságban „Volt makói papok a papi nőtlenségről” a Papi Tanács¹³³ január 15-16-ai budapesti üléséről. A tudósítás azért érdekes, mert a cölibátus eltörlése az Országos Papi Tanács hivatalos programjában nem szerepelt.¹³⁴ A „volt makói papok” valószínűleg a Szegeden megalakult Délmagyarországi Papi Tanáccsal voltak kapcsolatban, mely több kérdésben is határozottabban lépett föl az országos szervezetnél. Mivel nem találta elég radikálisnak az országos tanács célkitűzéseit, azokat meghaladva kifejezetten követelte többek között a cölibátus eltörlését, mégpedig úgy, hogy a szentelés után is lehessen nősülni.¹³⁵ A megfogalmazás: „volt makói papok”, egyben azt is jelzi, hogy az időszerinti makói papok nem támogatták a javaslatot.

A lap máskor arra intett, hogy a régi rendszer visszaállításáért indult mozgalom főként a (római katolikus) alsópapságot célozza meg, s nem szabad kockára tenni a feudális hatalmi

¹²⁹ Az újság odáig megy a társadalmi csoportok bírálatában, hogy támadást intéz a belső ellenség, a szociáldemokraták soraiba férközött elemek, az alkalmi szocialisták ellen is, akik „pár héttel ezelőtt kénytelenek feltűzni a piros gombot, mert másképpen nem tudtak volna hatalomhoz jutni.” Általában inti a reakciós burzsoá kapitalistákat és ellenforradalmárokat, hogy ügyeljenek, mert „mindent látunk”, s ha „nem javultok” az igaz szocialisták fognak ítélkezni fölöttük., Reakciók, burzsoák. *Népköztársaság*. 1919. március 21.

¹³⁰ A katonatanácsok határozata az ellenforradalom ellen. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 1.

¹³¹ RÓZSA 1969. 8.

¹³² PETROVICS 1921. 90.

¹³³ A Papi Tanács 1918. november 7-én alakult. Az alsópapság töredékét tömörítette. Működését 1918. november 17-én kelt XIV. körlevelében Glattfelder püspök üdvözölte. Az alsópapság jogos igényeinek, a papság érdekeinek a védelmezőjét remélte benne. Fölhívta a papságot, hogy válassza meg a képviselőit. Radikális hangja miatt azonban hamar ellentétbe került a püspökökkel. A cikk sajnos nem nevezi meg a volt makói papokat. Egy volt makói római katolikus papot ismerünk, aki esetleg szóba jöhet. A háború kezdetén Jungert Mihály segédlelkész látta el az újjvárosi híveket. Később katonalelkészként szolgált, majd „kilépett a papi méltóságból és újságíró lett.” *Historia Domus Makó-Újváros* 4. Makói Szent László Plébánia irattára. Várossy Gyula a Délmagyarországi Papi Tanács vezetője pedig a Makó melletti Kiszomboron volt segédlelkész. *Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII*. Temesvarini, 1913. 351.

¹³⁴ TENGELY 2011. 349.

¹³⁵ A szegedi sajtó részletesen beszámolt a Délmagyarországi Papi Tanács működéséről: A szegedi katolikus papság a püspöki birtokok felosztását követeli. *Délmagyarország* 1918. november 16., A szegedi alsópapság állást foglalt a papi nőtlenség ellen. Szeged és Vidéke 1918. november 16.; JUHÁSZ 1918., A Délmagyarországi Papi Tanácsról lásd: TENGELY 2011. 363-370.

törekvésekért az egyház érdekeit.¹³⁶ A tudósításokban előtérbe került a szociáldemokrata program, miszerint a teljes lelkiismereti szabadság csak úgy biztosítható, ha a vallás magányüggé válik, s az iskolákban az állam nem tanítja a vallást.¹³⁷ Még a fakultatív hittant sem tartották elfogadhatónak, hitoktatásra kizárólag a vallások, felekezetek templomaiban kerülhetett volna sor. A helyi egyházi közösségekre gyakorolt nyomást fokozva még arról is olvashattak a makóiak, hogy a Nemzeti Tanácsot alkotó három párt közül a szociáldemokrata és a radikális mellett immár a Károlyi-párt is határozottan az állam és az egyház szétválasztása mellé állt.¹³⁸ A hangvételében valamivel enyhébb Makói Újság ezzel kapcsolatban a makóiakat tudósította, hogy a párt azért a vallás és lelkiismereti szabadság híve maradt, „szabad egyházat akar szabad államban,” s nem avatkozik bele a vallási életbe.¹³⁹ Sőt még arról is írt, hogy a püspöki kar hadat üzenve Kunfi közoktatási miniszternek pásztorlevelet tett közzé, melyben kiállt a kötelező vallásoktatás és a hitvallásos iskolák szükségessége mellett.¹⁴⁰

A csanádi püspök makói tulajdonait illetően már korábban is keletkeztek ellentétek, ami befolyásolta a forradalmat követő időkben is a püspökkel kapcsolatos makói közhangulatot. A püspöki ingatlanok adásvétele Makón heves vitákat váltott ki. A tárgyalások közben a püspököt a fölmerülő „*utólagos szerény kívánságai*” miatt heves támadások is érték.¹⁴¹ Mi, mint láttuk, a város a rezidenciát nem akarta megvásárolni, a Korona vendéglőt viszont igen. A püspököt még Petrovics György polgármester is megkereste a vásárlás végett, de sikertelenül. Nem született megegyezés. A kialakult konfliktusért egyértelműen a főpapot tették felelőssé. Mivel egy konzorciumnak akarta eladni az épületet, rideg üzleti számítással, sőt egyenesen spekulációval vádolták. Az ügy még Apponyi Albert kultuszminiszter hivatalát is megjárta. A városban az ügy felháborodást váltott ki. Az eset országosan ismertté vált.¹⁴² Végül 1918. június 30-án a Makói Népbank vásárolta meg a Koronát.¹⁴³

De támadták a püspökség birtokait és „*Gyula püspök úr*” korábbi földértékesítéseit is. A Délmagyarországi Papi Tanács plusz programjait között kifejezetten szerepelt a „*püspöki birtokok jogos felosztása a nép között.*”¹⁴⁴ A püspök tisztában volt a földéhség problémájával, mely különösen is érintette egyházmegyéjét. Látta a földreform szükségességét. A föld utáni vágy egyre erősödött a szegénysorsú parasztság, béresek körében. Sokan vágytak arra, hogy a saját földjüket művelhessék, a saját birtokukon gazdálkodhassanak. Jóval az összeomlás előtt, még 1918. március 2-án a püspök Szegeden nyilatkozta: „*a magyar püspöki kar a földbirtokpolitikai kérdések megoldásánál... teljes erejével támogatja a kormányt addig a határig, amíg*

¹³⁶ *Kockán az egyház érdeke az ellenforradalom által.* Makói Friss Újság. 1919. február 8.; Az egyház érdeke és az ellenforradalom. *Makói Újság.* 1919. február 8.

¹³⁷ Magányügy a vallás. Kunfi miniszter a lelkiismereti szabadságról. *Makói Friss Újság.* 1919. január 30.; Kunfi a választánításról. *Makói Újság.* 1919. január 30.

¹³⁸ Kitéssékelik Nagy Györgyöt a Nemzeti Tanácsból. A Károlyi-párt az állam és az egyház szétválasztásáról. *Makói Újság.* 1919. február 8.

¹³⁹ A Károlyi-párt szózata az országhoz. *Makói Újság.* 1919. február 16.

¹⁴⁰ A püspöki kar hadat üzen Kunfinak. *Makói Újság.* 1919. március 15.

¹⁴¹ Makó városa és a püspöki ingatlanok. *Makói Újság.* 1918. április 26.

¹⁴² Glattfelder püspök birtokeladása. *Világ.* 1918. január 3.; A csanádi püspök és Makó konfliktusa. *8 Órai Újság.* 1918. február 10.; A csanádi püspök és a birtokreform. *Makó városával nem akar szóba állni.* *Pesti Napló.* 1918. március 22.; Makó városa a csanádi püspök ingatlanainak megvásárlása. *Pesti Napló.* 1918. május 15.

¹⁴³ TÓTH 2000. 237.

¹⁴⁴ A szegedi katolikus papság a püspöki birtokok felosztását követeli. *Délmagyarország.* 1918. november 16.

a köz érdekeinek megfelel.” Ez konkrétan azt jelentette, hogy a célra földeket bocsátanak rendelkezésre, ahogy ezt már tették a rokkanttelepek esetében. Majd így fogalmazott: „Egyébként ahol ezt a viszonyok indokolták és kívánták, az egyes egyházfejedelmek a saját iniciatívájukból is parcellázni kezdtek. Én például birtokom harmad részét parcelláztattam.”¹⁴⁵ A püspök terve, miszerint a parcellázásra a dáli tanyák között kerül sorra, nagy tetszést keltett.¹⁴⁶

Végül a tudósítások szerint a háború előtt és alatt mintegy 7 ezer katasztrális hold földet adott át Glattfelder kisparcellák formájában a vidék nincsteleneinek, hogy a napszámos élet helyett a bérelt vagy vásárolt földjükön gazdálkodjanak, főként hagymát termeljenek. Most ezen korábban értékesített földek árának utólagos leszállítását követelték,¹⁴⁷ ami a vételár egy részének visszafizetését jelenthette. A követelések és a földművelő nép földhöz juttatásáról szóló XVIII. néptörvény kihirdetése (február 16.) még fokozottabb módon irányították az érdeklődést a Csanádi Püspökség lelei uradalma felé. A Makói Független Újság tíz nap múlva már arról számolt be, hogy makói földigénylőknek a lelei püspöki uradalom fölosztását ígérték, és a földosztó bizottság hamarosan megérkezik.¹⁴⁸

A püspökség is kényszerhelyzetbe került. A püspöki uradalomból nagy területeket ajánlott föl kishaszonbérletek céljára. A városban később kedvező visszhangot váltott ki, hogy a tudósítások szerint a püspök még a törvény által számára biztosított földterületet sem kívánta megtartani. Sőt a gazdasági fölszereléseket is a népnek akarta juttatni, a bérleti díjakat pedig mérsékelni szándékozott. Az egyházellenes hangvételéről ismert Makói Független Újság ennek ellenére hozzáteszi, hogy ennyi jóakarata a püspök részéről igazán dicséretes dolog – csak az a kár, hogy ezideig nem tapasztalta Makó városa a püspök úr jóindulatát.¹⁴⁹ A püspököt lelkesen bíráló Makói Újság még ezen is túlesz, és Glattfelder forradalomellenes módszereit a tyúkokra vadászó görényéhez hasonlította.¹⁵⁰ Ez összecseng azokkal a támadásokkal, melyek a főpapot általában érték. Egyszer arról írtak, hogy a Délmagyarországi Papi Tanács kér védelmet vele szemben,¹⁵¹ máskor olyan országos lapokban vádolták ellenforradalmi magatartással, mint az Est vagy a Népszava. Vádolták, hogy levélben ellenforradalmi magatartásra buzdítja a szegedi piaristákat, amit viszont Prelog József szegedi házfőnök kifejezetten cáfolt és koholmánynak minősített.¹⁵²

Az új hatalom azonban nem volt minden téren és minden közösséggel szemben ilyen elutasító. Például a makói rendőrkapitányság engedélyezte a baptista közösségnek, hogy március 16-án

¹⁴⁵ Dr. Glattfelder Gyula püspök nyilatkozata a birtokpolitikai reformról. *Délmagyarország*. 1918. március 3.

¹⁴⁶ Csanádmegye küldöttsége a csanádi püspöknél. *Szeged és Vidéke*. 1918. január 23., A püspökök följánlották az egyházi birtokokat a reform céljaira. A földművelési miniszterrel erről tárgyalók közé Glattfelder csanádi püspököt, a püspöki kar gazdasági szakértőjét is delegálták. TENGELY 2011. 160.

¹⁴⁷ Letörlik a drága püspöki földek árát. *Makói Friss Újság*. 1919. február 14., SZÖKE 1929. 22.

¹⁴⁸ GAÁL – DEVICH – KIS 1969. 169-170

¹⁴⁹ A lelei püspöki birtok felosztása. *Makói Friss Újság*. 1919. február 27.

¹⁵⁰ Klerikálisok barátsága kompromitál. *Makói Újság*. 1919. február 13.

¹⁵¹ A délmagyarországi Papi tanács a Nemzeti tanácshoz. *Szeged és Vidéke*. 1918. november 25., A Papi tanács védelemért fordult a Nemzeti tanácshoz. *Délmagyarország* 1918. november 26.

¹⁵² A piaristák ügye. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 3.; A piaristák cáfolták az ellenük vádakat. *Délmagyarország*. 1919. február 11.; Az esetről Révai is megemlékszik. „A Glattfelder-ügyből (egy ellenforradalmi levél), egyetlen hang se igaz. A nálam járt újságírók ki is jelentették, hogy a támadás nem nekünk, hanem a püspöknek szült. Gyenge vigasz.” RÉVAI 2013. 147, 150.

(vasárnap) délután 3 órai kezdettel „nagygyűlést” tartson a városháza nagy tanácstermében.¹⁵³ A baptisták helyben is kedvezőbb megítélés alá eshettek, hisz a hatalom fölfogása szerint ellentétben a bevett egyházakkal minden tulajdonuk kizárólag híveik adományából származott,¹⁵⁴ és a forradalom első napjaitól kifejezetten kívánták az állam és az egyház szétválasztását.¹⁵⁵ Hozzánk hasonlóan a jelentős lélekszámú, saját templommal, temetővel rendelkező makói nazarénus gyülekezetet sem érte különösebb megpróbáltatás az időszak alatt.¹⁵⁶

A munkástanács biztosítani szándékozott az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter rendelete (175098/VIII.-1918.VIII. sz.) alapján az ortodox és neológ izraelita hitközségek számára a közelgő izraelita „húsvéti ünnepekre való húsvéti kenyér (maczesz)”, pászka elkészítéséhez szükséges búzát. Ugyancsak engedélyezni akarták az ünnep alkalmából „húsvéti bor” kimérését.¹⁵⁷ Fontos döntés, hisz igen jelentős zsidó közösség élt Makón. Azokról, akik a kedvezményrel éltek, pontos listát vettek föl. A neológ hitközség tagjai közül 1919. március 7-én kelt összeírás szerint 209 fő kért 2 és 24 kg között kenyeret, ami összesen 2314 kg volt.¹⁵⁸ Az ortodox izraelita hitközség tagjai 1919. február 10-én kelt listája szerint 251 fő volt „jogosult” húsvéti búzára, ami összesen 5961,6 kg. A kimutatás szerint ez 1656 főt jelentett.¹⁵⁹ Az állandó ellátási nehézségek miatt azonban ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kiosztott adagokat levonták az egyébként nekik járó liszt- és búzaadagból. Ezt a város közlelmezési ügyosztálya meg is kezdte.¹⁶⁰

Az egyházak egyébként igyekeztek vallási, közösségi életüket tovább folytatni. Az ezzel kapcsolatos hírek nem igen kaptak publicitást, a református egyház a világháborúban elrekvirált harangok pótlására indított adománygyűjtési akcióját a helyi sajtó mégis közzétette.

A forradalom hónapjainak különös jellemzője volt, hogy minden baj, veszedelem és járvány ellenére, ekkor „*már aratott mindenütt a spanyol nátha*”, bál bált követett. Minden vasárnap bál volt.¹⁶¹ A 6-10 koronás egyéni, és a három főre szóló 15-25 koronás családi jegyekből maradó hasznót jótékony célra: hadiárvak és -özvegyek, rokkant katonák javára, a szociáldemokrata párt agitációs alapjára, esetleg kulturális célokra ajánlották föl. A Főként a Koronában, a Kaszinóban, a vármegyeháza nagytermében tartott rendezvények védnökei a helyi politikai, társadalmi élet aktuális reprezentánsai: Petrovits György polgármester majd kormánybiztos,

¹⁵³ MNL CSML ML MVTI 4609/1919. A kérvényt Domokos Károly, Makó Vécsey utca 21. sz. alatti lakos nyújtotta be. Bizonyára a helyi közösség vezetőjéről van szó.

¹⁵⁴ BALANYI 1921. 598.

¹⁵⁵ TENGELY 2011. 55, 150–151.

¹⁵⁶ ORBÁN 2001. 69.

¹⁵⁷ MNL CSML ML MVTI. 7230/1919. *Az országos Közélelmezési Hivatalt vezető Magyar Miniszter 175098/VIII.-1918.*

¹⁵⁸ MNL CSML ML MVTI. 2783/1919 *Kimutatás a makói irz. hitközség azon tagjairól, kik az 1919 évben húsvéti kenyeret vesznek igénybe.*, A névsor megadja a felsorolt személyek pontos lakcímét is.

¹⁵⁹ MNL CSML ML MVTI. 2783/1919 *A makói aut. orthodox izr. hitközségi tagjainak 1919 évi húsvéti búza beszerzésének kimutatása.* A névsor igen értékes. Pontos nevet, a búzát fölvevőhöz kapcsolódó személyek számát, a lisztjegy számát és a személyenként fölvevő búzamennyiséget tartalmazza. Az utolsó 251. tétel: „Szegények számára – 25 személy – 90 kg.” Mivel ezt később senkitől se tudták levonni, Gerhárdt Ágoston, a közlelmezési ügyosztály vezetője kérte, hogy erre az utalványt ne adják ki az ortodox hitközségnek, vagy ha már megkapták, kérjék vissza. MNL CSML ML MVTI. 608/1919. Az ügy elintézése nem ment simán. A visszautalásra április 10-éig biztosan nem került sor., MNL CSML ML MVTI. 6325/1919.

¹⁶⁰ MNL CSML ML MVTI. 608/1919.

¹⁶¹ CZIRBUS 1969. 27.

P(ozsonyi) Eckhardt Vilmos képviselő, Szoboszlai István rendőrkapitány, Dózsa Simon képviselő, a jótékonyágáról közismert Náray Aranka,¹⁶² ifj. Czirbus István főhadnagy, Boromisza Jenő népbiztos. A hangsúly alapvetően a szórakozáson volt. Élőzenét Puresi, Fátyol Pista vagy Kolompár Béla cigányzenekara szolgáltatott. A vonzerőt növelendő sokszor fő attrakcióként hirdették meg, hogy lesz serpentin- és konfetticsata, esetleg tombola. A Népköztársaság újságának csak a március 21-ei számában három táncvigalomra szóló meghívó jelent meg.¹⁶³ Ebbe a sorba illeszkedtek a városi közélet epizódjaiként a reformátusok mulatságai.

B. Nagy József egyháztag még 1918 februárjában kért engedélyt a presbitériumtól egy 32 mászás harang beszerzésére, melyet majd a reformáció 400 éves emlékére szentelnének föl. A presbitérium elfogadta a javaslatot, és engedélyezte a költségekre való gyűjtést.¹⁶⁴ Ehhez a gyűjtéshez kapcsolódtak a vármegyeháza nagytermében január 2-án és február 9-én rendezett vigalmak, melyek védnökei Nagy Károly református lelkész és felesége volt. A hasznot a református ó-templom nagyharang alap javára adták át.¹⁶⁵ A február 9-ei alkalom után átadott összeg 1160 korona.¹⁶⁶

A református közösség életét alapvetően befolyásoló ügy volt a lelkészválasztás. Az október óta eltelt hónapok hangulata alapján, különösen is a január 30-ai véres események után a presbitérium február 19-én úgy döntött, hogy a választást elhalasztja, emellett úgy határozott, hogy „a lelkészválasztás egyszerűen az országgyűlési választói jogról alkotott néptörvény szellemében ejtessék meg.” Ez ellen azonban az esperes kifogást emelt, és az egyházi törvények betartására utasított.¹⁶⁷ A választójog ilyen kiterjesztésére csak az egyetemes református egyház, annak törvényhozó szerve jogosult. Azt viszont az esperes fontosnak tartotta, hogy az önhibájukon kívül az egyház tagjai a választójoguktól meg ne fosztassanak, különösen azok nem, akik „a nagy háború idején hazájukért szolgálva és küzdve távollétük miatt nem teljesítették s talán nem is teljesíthették adófizetési kötelezettségüket.” Ők ugyanis a választók névsorából kimaradtak. A püspök állásfoglalása alapján az esperes azt javasolta, hogy a kimaradtakról pótlajstromot készítsenek, és azzal egészítsék ki a főljajstromot. A pótlajstromba bekerülhettek tehát akik az egyházi hátralékkuk miatt kimaradtak az eredeti névsorból, illetve a háború idején töltötték be a 24. életévüket. A helyzet azonban a néplélek izgatott állapota miatt még alkalmatlanabb lett, így egy hónap múlva a presbitérium hasonló határozatot hozott.¹⁶⁸

¹⁶² TARNAY 1929a. 520.

¹⁶³ Tea-estély. Igen fényesnek ígérkező bálat... Meghívó. *Népköztársaság*. 1919. március 21.

¹⁶⁴ A testület idő előttinek tartotta a harang súlyának meghatározását, de a gyűjtéshez hozzájárul azzal a kitéllettel, hogy a gyűjtésből befolyó összeget a már meglévő „Harangbeszerzési alaphoz” fizessék be. *Az 1918. február 10-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve*. 22/1918 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára. 1919 januárjában hír kapott lábra arról, hogy többen látták a reformátusok nagyharangját „a bécsi ágyúgyárban.” *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve*. 23/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁶⁵ Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. január 27.; Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. február 6.

¹⁶⁶ *Az 1919. február 12-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve*. 35/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁶⁷ 19/28 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁶⁸ 19/55 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára. Az esperes pontos menetrendet is ajánl. Március 31-ig állítsák össze a pótlajstromot. A pótlajstromot április 10-éig tegyék ki közszemlére, addig a tévedésből kimaradtak jelentkezhetnek. Az ő fővételükről egy 5 tagú bizottság dönt. A bizottság döntése ellen lehet föllebezni. Ezután a pótlajstromot az espereshez kell fölterjeszteni. Ezután a választás megtartható. Ha eddig nem történt meg, a pályázók névsorát ki kell hirdetni április 27-én és május 4-én mindkét református templomban. A választás pedig május 11. legyen.

Ezek a forradalmi események, illetve az ezek nyomán zavarossá vált viszonyok fölszínre hoztak az adott közösségben olykor egyéb, már hosszabb ideje húzódo ellentétet, erősíthettek egy „igazságosabb” megoldás utáni vágyat. A forradalom nélkül talán tovább szunnyadtak volna. Egy ilyen egyenetlenség vezetett a református tanítótestület korábban elképzelhetetlen kollektív „lázadásához”, melynek élén Czirbus István, a városparancsnok édesapja, tantestületi elnök, igazgató-tanító állt.

Nagy Károly elnök-lelkész fölhívta a testületet, melynek a háború befejeztével immár minden tagja itthon volt, hogy az úrvacsora körüli szolgálatot, azaz az úrvacsorai bortöltögetést ismét ossza be tagjai között. A kérést a tanítók a március 1-jén tartott ülésükön a presbitérium szűkkeblűségére hivatkozva egyhangúlag visszautasították. Sérelemzték, hogy a presbitérium 30 éve (1889 óta) az egyre fokozódó elvárások dacára a fizetésüket soha nem emelte. A háború miatt sanyarú életviszonyok közé került tanítók kérését többségi határozattal ridegen elvetette, sőt jövedelmüket 100-100 koronával megrövidítette, miközben – véleményük szerint – megfelelő anyagi erő állt rendelkezésre. Ez ugyanakkor nem jelentette a hitűktől, egyházuktól való elfordulást, hisz nagyon is elkötelezetten kijelentették: „*mi ezen szomorú tapasztalatok után csupán Kálvin öntudatunkból meritettünk erőt hivatalunk betöltéséhez.*”¹⁶⁹ Az 1918-1919-es évről szóló tanügyi jelentés is megjegyzi, a tanítók „*daczára egyházunk részéről szenvedett anyagi mellőzésnek és nyomorúságnak, melyben a háború egész ideje alatt részsültek.*”¹⁷⁰ A presbitérium nem próbálkozott a tanítók megfegyelmezésével, amit békésebb időkben valószínűleg megtett volna. Tudomásul vette álláspontjukat, és a bortöltögetés föladatával önkéntesen jelentkező presbitereket bízott meg.¹⁷¹ A tanítók azonban tovább mentek. A március 8-án tartott ülésükön már azt is kijelentették, hogy a nem református jellegű iskolákban csak úgy hajlandók hitoktatást végezni, ha az eddig 40 koronás óradíjukat 200 koronára emeli az egyháztanács.¹⁷²

A közösségen belül más anyagi típusú problémákat is fölszínre hoztak a forradalmi napok. Még januárban Doma Lajos református tanító a lakóépülete előtti akácfából hármat, Domján Gyula szintén református tanító pedig egy nagy akácfát kivágott és elhasznált a rendkívüli tüzelőhiány miatt. A presbitérium megróttá őket mondván, a magántulajdont tiszteletben kell tartani, ebben a tanítóknak példát kell mutatni, egyben kötelezte őket, hogy a kivágott fák árát térítsék meg.¹⁷³

Máskor a tizenegy élő gyermeke közül még ötöt otthon nevelő kántor Nagy S. sanyarú helyzetében a Protestáns Zenészek Segélyező Bizottságához fordult kérelemmel. A bizottság a kérelmet átadta a dunamelléki református püspöknek, aki az iratot a Békésbányai Református Egyházmegye esperesének továbbította, aki a héttagú család nyomorúságát látván április 2-án

¹⁶⁹ *Kivonat a makói ref. [an]testület 1919. márc. 1-én Makón hozott ülésének jegyzőkönyvéből.* 1919/34., 1919/48. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁷⁰ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* 1.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

¹⁷¹ A megbízás kapcsán azonban kikötötte, hogy az elnöknek még idejében értesíteni kell a presbitereket a kirendelésről. *Az 1919. március 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 64/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁷² 19/43 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára

¹⁷³ *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 17/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; A presbitérium a nehéz időkben jövedelmeinek a növelése végett intézkedett az egyházi épületek előtt lévő fák eladásáról. 9/1919. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

kelt levelében kérte a makói presbitériumot, hogy gondoskodjék egyházi szolgálattevőjéről, és rendezze a kántor jövedelmét.¹⁷⁴

Az egyház további belső konfliktusa Pinkóczy segédlelkéssel kapcsolatban állt elő. Nem tudni miért, de a segédlelkész palást nélkül keresztelt. Az ügy a presbitérium elé került. Itt a nagytiszteletű úr azzal érvelt, hogy a keresztelés lényege a víz (nem a palást). A vitában megszólalt az egyházmegye esperese is, aki ezt az érvelést nem fogadta el, hiszen „*az úrvacsora lényege a kenyér és a bor, szintén nem a palást*” és mégis palástban történik. Pinkóczy azonnal távozni akart Makóról, de ezt az esperes nem engedélyezte, hisz a 16 ezrese gyülekezet papi szolgálat nélkül nem maradhat. A segédlelkészt további lelkiismeretes lelkészi munkára szólított föl.¹⁷⁵

AZ EGYHÁZI OKTATÁS HELYZETE

Az egyházak és az állam számára az egyik legfontosabb ügy az oktatás volt. Az „*1918/1919. tanév kezdete is a háború rémségei és nyomoriságai között köszöntött be, majd folytatódott a háborúnál is félelmetesebb és pusztítóbb belső zavarokkal*” írta az évről készült jelentésében Székely János a belvárosi református iskola ekkor már helyettes igazgatója. Nehezebbek voltak a viszonyok, nehezebb volt a munka a tanárok számára. Különösen is az egyházi iskolák tanárai nehezen élték meg a tanüggyel és hitoktatással kapcsolatos vitákat, e mellett rájuk is hatással voltak az új idők, új eszméi. Mind e mellett még mindig szedte áldozatait a spanyolnátha, mely Makón is rohamosan terjedt, s „*oly félelmetesen kezdett fellépni, hogy a városi hatóság október 15-től november 18-ig lezáratta az összes iskolát, s így a tulajdonképpeni tanítás november 18-án kezdődött.*”¹⁷⁶

A város hangulatára rányomta bélyegét a sok áldozat, az állandó gyász, a harangozás, a halottas házak és az ablakaikban égő gyertyák, a fekete zászlók, a temetőbe tartó gyászmenetek látványa. Jónéhány tanuló is elhunyt, és tetemes volt a kimaradt gyerekek száma is. A gimnáziumban a 272 római katolikus hittanra beír gyermek közül 49 (18 %) az év folyamán kimaradt. A református iskolában az összes tanulóra érvényes arány kevesebb, 10,5 %. Az oktatást januárban is hosszabb ideig szünetelt a tüzelőhiány miatt.¹⁷⁷ Ennek az évnek a mulasztásai fölülmúlták a háborús éveket. A január 30-ai „*utcai harc*” után pedig egy hétig alig engedték a szülők a gyerekeket iskolába. Majd minden folyt a korábbi menetben tovább. A legszegényebbek tankönyv, ruházat és lábbeli híján csak a tél enyhülésével kezdtek iskolába járni.¹⁷⁸

Egyébként a városban a hitoktatás minden hatalmi harc ellenére folytatódott. A város vezető oktatási intézményében, a Makói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban a római katolikus hittant dr. Bodor József káplán, az evangélikust Draskóczy Ede lelkész, az izraelitát dr.

¹⁷⁴ 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁷⁵ 19/28 Makó-belvárosi Gyülekezet irattára.

¹⁷⁶ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

¹⁷⁷ *Vallásánári jelentés az 1918-1919. iskolaévről.* A makói Szent István Király Plébánia irattára., A jelentést Bodor József középiskolai hittanár állította össze. 1919. augusztus 29-ei keltezéssel. (A továbbiakban Vallásánári Jelentés.)

¹⁷⁸ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

Kecskeméti Ármin rabbi, a görögkeleti románt Nesztor Romulus hitoktató, a reformátust Páter István, a görögkatolikust Székely Jenő segédlelkész, a görögkeleti szerb hittant pedig Zamurovity Dusán tanította. A hitoktatásnak kezdetben az oktatás egészét veszélyeztető eseményekkel kellett szembe néznie. 1919. január 30. után azonban komolyan fenyegette „*a forradalomnak a proletárdiktatúra felé hajló irányzata, ami Makón sokkal korábban beköszöntött, mint az ország más részeiben.*” a folytonos tüntetések, zavargások a munkát sokszor megzavarták.¹⁷⁹

A római katolikus gimnazisták március végéig minden vasár- és ünnepnapon reggel fél 9-kor a püspök-kápolnában hallgattak misét. Szeptember, október és november hónapokban ugyanitt a misék után még énekpróbákat is tartottak. Március 5-én a diákok hamvazkodtak. A gyerekeket tömörítő társulatok közül a Mária Kongregáció működött 22 taggal. Március végéig kéthetenként gyűlést tartottak a püspök-kápolnában. Több katolikus ifjúsági lap járt a városba. Figyelemre méltó, hogy csak a Zászlónkat 115-en fizették elő és százan a diáknaptárt, de járatták a Mária Kongregáció hitbuzgalmi folyóiratot is.

A korábbi évek alatt kiépült hitélet tovább élő lendületének tekinthető, hogy járt még a városba többek között az Élet című katolikus szépirodalmi lap, a Magyar Kultúra, a kor egyik legjelentősebb katolikus újságja és a Katolikus Szemle irodalmi és tudományos folyóirat.¹⁸⁰ Az egyházi élet szempontjából Glattfelder Gyula rendkívül fontosnak tartotta a katolikus sajtót. Ezért 1918-ban is elrendelte, hogy Makón is tartsák meg advent első vasárnapján (december 1.) a sajtóvasárnapot, rendezzenek gyűjtést a katolikus sajtó javára. Terjesszék a keresztény sajtót, szerezzenek mennél több olvasót, pártfogót.¹⁸¹ A református tantestület tagjai pedig mint addig most is közreműködtek a téli hónapokban tartani szokott vallásos estélyeken, és az iparosoknak tartott fölolvadásokon és előadásokon.¹⁸²

Szigorítást Kunfi Zsigmond közoktatási miniszternek az 1919. március 4-ei keltezéssel megjelent rendelete jelentetett, mely megtiltotta az állami és községi tanintézeteknek, hogy bárki a hitoktatásban résztvevő tanulókat, illetve a tantestületek tagjait az órarenden kívül bármiféle vallásgyakorlásra, egyesületi vagy más közösségi tevékenységre kényszerítse.¹⁸³ Nyilván ezt Makón is végrehajtották.

KÉSZÜLŐDÉS A VÁLASZTÁSOKRA

E „korszellem” által erősített belső problémáknál sokkal veszélyesebbek voltak a közélet színterén jelentkező ellentétek. A kommun kikiáltása előtti egyik legélesebb egyházellenes támadás a hatalom birtoklásáról és a jövő alapjainak a lerakásáról szóló alkotmányozó nemzetgyűlési választások kapcsán született. A választást a kormány az 1919. évi XXV. néptörvény alapján április 14-ére írta ki a nőkre is kiterjedő általános és titkos választójog alapján.¹⁸⁴ A

¹⁷⁹ *A Makói M. Kir. Állami Főgimnázium XXIV. és XXV. értésítője* 2–3

¹⁸⁰ Vallástanári Jelentés

¹⁸¹ Glattfelder Gyula 1918. november 3-án kelt XII. körlevele.

¹⁸² *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* 1.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

¹⁸³ Rendeletek 43. A magyar közoktatásügyi miniszternek 1919. évi 1746. eln. számú rendelete. *Hivatalos Közlöny.* 11. sz. XXVII. évfolyam. Budapest, 1919. március 13. 113.

¹⁸⁴ SIMÁNDI 2009. 146.

választásnak tehát különös jelentőséget adott, hogy a nők is élhettek választói joggal, és ezzel egy új, nagylétszámú, a társadalom sokrétűségét tükröző réteg szólhatott bele a politikai élet irányításába.

Az eseményt a római katolikus egyház is fontosnak tartotta, és nyilván megtett helyben is mindent, hogy az érdekeinek megfelelő képviselőket válasszanak. Így kerülhette volna el mindazt, amivel a szociáldemokraták programja helyben is fenyegetett, s lehetett reménye arra, hogy a fölépülő új társadalom keresztény alapokon fog nyugodni. Érezték ezt a szociáldemokraták is. Ezért a választások kapcsán a párt a régi, bűnös társadalom elleni „*döntő ütközetről*” beszélt.¹⁸⁵ Jól látták, hogy honnan kell igazán jelentős ellenállásra számítani. Ezért figyelmeztette híveit, hogy itt Makón is az ellenforradalmár tiszteknél is veszélyesebbek a reakciós papok, akik körmönfont módszerekkel igyekeznek az embereket saját jelöltjük támogatására megnyerni. Íveken gyűjtenek támogató aláírásokat. Meg is nevezik Balog Zsuzsanna tanítónő személyében az akció adminisztrátorát és szervezőjét.¹⁸⁶ A tanítónő aktivitása példája annak, hogy az új választójogi törvény alapján a nők is bekapcsolódnak a küzdelembe. Sok helyen ez inkább a keresztény oldalt erősítette.¹⁸⁷

Ebből a megfontolásból a radikális oldal az egyház politikai semlegességét követelte. „*A vallásnak semmi köze sincs a politikához*” címmel számolt be a makói sajtó Hock Jánosnak, a Magyar Nemzeti Tanács elnökének, katolikus plébánosnak arról a beszédéről, melyet a függetlenségi Károlyi-pártban látogatást tevő alsópapsághoz intézett. A cikk a szokott hangot ütötte meg a magukat pompával körülvevő, „*fejedelmi trónusokon ülő főpapokkal*” szemben.¹⁸⁸

A közvélemény befolyásolásának szándékával ezek mellett rendszeresen jelentek meg hírek az egyháziak, főként a római katolikusok által az ország más vidékein elkövetett, a „*forradalom vívmányai ellen irányuló*” cselekményekről.¹⁸⁹ A cél a megfélemlítés, hangulatkeltés, az ellenállás legkisebb lehetőségének a kizárása volt. Elhallgattatni minden más véleményt, ami az egyház vagy másként gondolkodók köréből érkezhett.

Ebben a feszült helyzetben kiáltották ki március 21-én a már nyíltan kommunista vezetésű Tanácsköztársaságot. Ennek híre érkezett meg március 22-én Makóra, ami az eddigiekhez képest is nehezebb helyzetet teremtett a makói egyházak számára.

¹⁸⁵ PENYÁK 1919.

¹⁸⁶ Ellenforradalmárok. *Népköztársaság*. 1919. március 22.

¹⁸⁷ TENGELY 2004.

¹⁸⁸ A vallásnak semmi köze sincs a politikához. *Makói Friss Újság*. 1919. február 15.

¹⁸⁹ Így olvashattak a makóiak egy fővárosi ellenforradalmi mozgalomról, melyben papok is részt vettek és még Banga páternél is házkutatást tartottak. Mágánások, volt képviselők és papok ellenforradalmi mozgalma a fővárosban. *Makói Újság*. 1919. február 10.; A Népköztársaság március 22-ei száma pedig a hírek rovatában beszámolt egy a forradalom ellen tevékenykedő káplánról, akit letartóztattak.; Internált hittanár. *Népköztársaság*. 1919. március 22.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZY BALÁZS (2020): *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás a békeszerződés története. 1918–1920.* BUDAPEST.
- A Makói M. Kir. Állami Főgimnázium XXIV. és XXV. értésítője. 1918-19. és 1919-20. isk. év. Összeállította: Buday Géza. Makó, én.
- BALANYI GYÖRGY (1921): Egyház és vallás. In Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus története Magyarországon.* Budapest. 1921. 585-618.
- BENCZE IMRE – LADÁNYI SÁNDOR (1997): A polgári demokratikus forradalom és az egyházak. In Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században II.* Szekszárd. 327-331. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/246.html> Letöltés: 2021. 03. 23.
- CZIRBUS ISTVÁN (1969): *Nehéz napok.* Budapest. Kézirat. A makói József Attila Múzeum dokumentumtára. A-418-75.
- DOBOS LÁSZLÓ (2014): *Adalékok dr. Balló István életrajzához.* <https://szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/adalekok-dr-ballo-istvan-eletrajzahoz>. Letöltve 2020. június 28.
- GAÁL ENDRE – DEVICH ANDOR – KIS ERNŐ (szerk.) (1969) *Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1917-1919.* Szeged.
- GÉCZI LAJOS – LABÁDI LAJOS – G. TÓTH ILONA (szerk.) (1987): *Az önkényuralomtól a Tanácsköztársaság leveréséig. Csongrád megye évszázadai történelmi olvasókönyv II.* Szeged. 206-208.
- HALMÁGYI PÁL (2002a): Az 1918-1919. évi forradalmak. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó Története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája 5.* Makó. 499-514.
- HALMÁGYI PÁL (2002b): Az első világháború. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó Története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája 5.* Makó, 475-497.
- HALMÁGYI PÁL (szerk.) (2001): A makói terroriták pere. (A Návay-per) 1919–1921. *A makói múzeum füzetei 96.* Makó.
- HATOS PÁL (2018): *Az elátkozott köztársaság.* Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Budapest.
- KECSKEMÉTI ÁRMIN (1929): A csanádvármegyi zsidók története. *Csanádvármegyei könyvtár 16.* Makó.
- KOVÁCS GYULA (1929): Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX. század közepéig. *Csanádmegyei Könyvtár. 17.* Makó.
- ORBÁN IMRE (2001): „Megdöbentő tünemény”. A nazarénus hit és mozgalom története Makón (1864-1920). Budapest.
- ORBÁN IMRE (2004): Egyházi beszámolók az 1918-1919-es forradalmak makói eseményeiről és a város megszállásáról. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica 7.* Szeged. 181-206.
- ORBÁN IMRE (2007): A csanádi püspökök Makóért. *Makói História 2007/1-4.* 22-34.

- ORBÁN IMRE (2008): Az egyházak. In Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története II.* Kiszombor. 184-238.
- PÉTER LÁSZLÓ (1955): Espersit János (1879-1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. *Irodalomtörténeti Füzetek 1.* Budapest.
- PETROVICS GYÖRGY (1921): Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Magyar Városok Monográfiája. Makó.
- RÉVAI JÓZSEF (2013): A revolúciótól az evolúcióig. (visszaemlékezés 1918/1919-re) 1920/1925. In Koltai András (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság. Magyarország piarista múltjából 7.* Budapest. 125-220. <https://pkk.piarista.hu/system/files/field/edokumentum/2020/mpm07-tanacskozarsasag-web.pdf> Letöltve 2021. 03. 23.
- RÓZSA FERENC (1969): *Az 1918-19-es csanádi megyei forradalmi eseményekről.* Bukarest. Kézirat. 3. A makói József Attila Múzeum adataira A-414-75.
- ROZSNYAI JÁNOS (2000): Püspöklele hétköznapijai. In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község monográfiája.* Maroslele. 101-118.
- Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII. Temesvarini, 1913.
- Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXVI. Temesvarini, 1916.
- SZABÓ GYÖRGY – HORVÁTH MIHÁLY (2012a): Czirbus István makói tanító. *Marosvidék*, 2012/3. szám. 28-29.
- SZABÓ GYÖRGY – HORVÁTH MIHÁLY (2012b): Czirbus István. In Szerk.: Nyirkos Tibor (szerk.): *Pedagógusok arcképcsarnoka.* Tizenegyedik kötet. Debrecen. 2012. 69-70.
- SZŐKE GYULA (1929): A csanádi püspökség. In Vermes Ernő (szerk.): *Csanád vármegye tíz évvel Trianon után.* Gyula. 21-26.
- TARNAY IVOR (1929a): A Návayak. In Vermes Ernő (szerk.): *Csanád vármegye tíz évvel Trianon után.* Gyula. 513-522.
- TARNAY IVOR (1929b): Makó városa a háború alatt. In Barna János (szerk.): *Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek.* Budapest. 13-81.
- TENGELY ADRIENN (2004): Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. – 1919. március 21.) *Egyháztörténeti Szemle* 2004. 5. évfolyam 1. szám. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tengely.htm>. Letöltve: 2020. június 25.
- TENGELY ADRIENN (2011): *A magyar egyházak a forradalmak korában.* Eger. https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/a-magyar-egyhaziak-a-forradalmak-koraban_56958efcb0153.pdf Letöltve 2021. 03. 23.
- TÓTH FERENC (2000): Korona szálló. In Tóth Ferenc (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei.* Szeged, 2000. 234-237.
- TÓTH FERENC (2002): A népesebb felekezetek. Makó Története 1849-től 1920-ig. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó Monográfiája 5.* Makó. 317-338.

FELHASZNÁLT SAJTÓFORRÁSOK

6481 proletár szavazat. *Vörös Hírlap*. 1919. április 10.

A csanádi püspök és a birtokreform. Makó városával nem akar szóba állni. *Pesti Napló*. 1918. március 22.

A csanádi püspök és Makó konfliktusa. *8 Órai Újság*. 1918. február 10.

A délmagyarországi Papi tanács a Nemzeti tanácshoz. *Szeged és Vidéke*. 1918. november 25.

A Károlyi-párt szózata az országhoz. *Makói Újság*. 1919. február 16.

A katonatanácsok határozata az ellenforradalom ellen. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 1.

A lelei püspöki birtok felosztása. *Makói Friss Újság*. 1919. február 27.

A makói görögkatolikusok memoranduma. *Makói Újság*. 1919. január 28.

A makói püspöki rezidencia ügye. *Budapesti Hírlap*. 1918. január 22.

A makói véres csütörtök hiteles története. *Makói Újság*. 1919. május 29.

A Nemzeti Tanács fontos határozatai. Újabb csatlakozások. *Magyarország*. 1918. november 8.

A Papi tanács védelemért fordult a Nemzeti tanácshoz. *Délmagyarország*. 1918. november 26.

A papság csatlakozása a Nemzeti tanácshoz. *Pesti Hírlap*. 1918. november 8.

A piaristák cáfolták az ellenük emelt vádakát. *Délmagyarország*. 1919. február 11.

A piaristák ügye. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 3.

A püspöki kar hadat üzen Kunfinak. *Makói Újság*. 1919. március 15.

A püspöki rezidencia. *Makói Újság*. 1919. május 22.

A szegedi katolikus papság a püspöki birtokok felosztását követeli. *Délmagyarország*. 1918. november 16.

A vallásnak semmi köze sincs a politikához. *Makói Friss Újság*. 1919. február 15.

A véres csütörtök áldozatainak hozzátartozói... *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.

A véres csütörtök után. *Makói Újság*. 1919. május 31.

Az egyház érdeke és az ellenforradalom. *Makói Újság*. 1919. február 8.

BALLÓ ISTVÁN (1919): Nyilatkozat. *Makói Újság*. 1919. január 26.

Csanádmegye küldöttsége a csanádi püspöknél. *Szeged és Vidéke*. 1918. január 23.,

Csatlakozás a Nemzeti Tanácshoz. *Budapesti Hírlap*. 1918. november 8.

Dr. Glattfelder Gyula püspök nyilatkozata a birtokpolitikai reformról. *Délmagyarország*. 1918. március 3.

Ellenforradalmárok. *Népköztársaság*. 1919. március 22.

ESPERSIT JÁNOS (1919): A terror. *Makói Független Újság*, 1919. január 5.

- Glattfelder püspök birtokeladása. *Világ*. 1918. január 3.
- Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. február 6.
- Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. január 27.
- Internált hittanár. *Népköztársaság*. 1919. március 22.
- JUHÁSZ GYULA (1918): Papi Tanács. *Délmagyarország*. 1918. november 20.
- Kedden reggel váratlanul meghalt Bezdán József prelátus. *Délmagyarország*. 1932. február 10.
- Kitessékelik Nagy Györgyöt a Nemzeti Tanácsból. A Károlyi-párt az állam és az egyház szétválasztásáról. *Makói Újság*. 1919. február 8.
- Kivágták a püspökkert fáit. *Makói Újság*. 1919. február 11.
- Klerikálisok barátsága kompromitál. *Makói Újság*. 1919. február 13.
- Kockán az egyház érdeke az ellenforradalom által. *Makói Friss Újság*. 1919. február 8.
- Kunfi a vallástanításról. *Makói Újság*. 1919. január 30.
- Letörrik a drága püspöki földek árát. *Makói Friss Újság*. 1919. február 14.
- Magánügy a vallás. Kunfi miniszter a lelkiismereti szabadságról. *Makói Friss Újság*. 1919. január 30.
- Mágnások, volt képviselők és papok ellenforradalmi mozgalma a fővárosban. *Makói Újság*. 1919. február 10.
- Makó városa a csanádi püspök ingatlanainak megvásárlása. *Pesti Napló*. 1918. május 15.
- Makó városa és a püspöki ingatlanok. *Makói Újság*. 1918. április 26.
- Meghalt Czirbus István. *Makói Újság*. 1944. január 5.
- Meghívó. *Vörös Hírlap*. 1919. április 19.
- Munkásdirektórium Makó város élén. *Makói Újság*. 1919. február 2.
- Ötöztendős makói vérvád. *Szeged*. 1923. december 19.
- PENYÁK JÓZSEF: Intelem a választókhöz. *Népköztársaság*. 1919. március 21.
- Reakciósook, burzsoák. *Népköztársaság*. 1919. március 21.
- Rendeletek 43. A magyar közoktatásügyi miniszternek 1919. évi 1746. eln. számú rendelete. *Hivatalos Közlöny*. 11. sz. XXVII. évfolyam. Budapest, 1919. március 13.
- Rendezik a Püspök-kertet. *Vörös Hírlap*. 1919. április 20.
- SZÉKELY JÁNOS (1919): A székely nemzeti tanács. *Makói Újság*. 1919. január 26.
- SZOBOSZLAI IMRE (1919): Mi az? *Vörös Hírlap*. 1919. április 24.
- SZÖLLŐSI ANTAL (1885): Földeák. *Protestáns egyházi és iskolai lap*. 377-378.
- Tea-estély. Igen fényesnek ígérkező bál... Meghívó. *Népköztársaság*. 1919. március 21.
- Vásárhelyi Kálmán temetése. *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.
- Vértanúk temetése. Gyászol a város. *Makói Újság*. 1919. február 2.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

19/28 Makó-belvárosi Gyülekezet irattára.

19/28 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

19/43 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára

19/55 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

1919/16 Makó-Belvárosi Református Gyülekezet irattára.

1919/48. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

34/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. január 5. Szeged- Csanádi Egyházmegyei Levéltár. Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a.

345/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. március 16. Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a

9/1919. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. augusztus 1-jén tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 103/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. augusztus 25-én tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 111/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. december 20-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 170/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. február 10-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 22/1918 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. február 10-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 22/1918 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. július 28-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 79/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. november 24-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 161/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. október 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 153/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. szeptember 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 134/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. szeptember 8-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 123/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. február 12-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 35/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 6/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 5/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 23/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 17/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. március 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 64/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. március 5-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 45/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1921. május 1-jén tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 91/1921. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Jegyzőkönyv. Felvétellett Makón 1919. szeptember hó 3-án tartott református iskolaszéki ülésen. 19. szám. 1919/78. Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

Kivonat a makói ref. t[an]testület 1919. márc. 1-én Makón hozott ülésének jegyzőkönyvéből. 1919/34.

MNL CSML ML MVTI. 4609/1919.

MNL CSML ML MVTI. 2783/1919. *A makói aut. orthodox izr. hitközségi tagjainak 1919 évi húsvéti búza beszerzésének kimutatása.*

MNL CSML ML MVTI. 2783/1919. *Kimutatás a makói izr. hitközség azon tagjairól, kik az 1919 évben húsvéti kenyeret vesznek igénybe.*

MNL CSML ML MVTI. 608/1919.

MNL CSML ML MVTI. 6325/1919.

MNL CSML ML MVTI. 7230/1919. *Az országos Közélelmezési Hivatalt vezető Magyar Miniszter 175098/VIII- 1918.*

Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben. I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

Vallásánári jelentés az 1918-1919. iskolaévről. A makói Szent István Király Plébánia irattára.

XVIII. Meghaltak 1916-1922. 1919. 39-41. szám. A makói Szent István Király Plébánia irattára.

Historia Domus Makó-Újváros. Makói Szent László Plébánia irattára.